

О. В. Гісем

ІСТОРІЯ: УКРАЇНА і СВІТ

**Інтегрований курс
Рівень стандарту**

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Харків
Видавництво «Ранок»
2018

УДК [37.016:94](075.3)
Г51

Гісем О. В.

Г51 Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту) :
підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем. —
Харків : Вид-во «Ранок», 2018. — іл.

ISBN

УДК [37.016:94](075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали до підручника
розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN

© Гісем О. В., 2018

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2018

Шановні десятикласники і десятикласниці!

У 10 класі ви продовжите вивчати історію України та всесвітню історію, але цього року ці два окремі предмети було об'єднано в один **інтегрований курс**. Ви ознайомитеся з подіями історії України в контексті світової історії першої половини — середини ХХ ст., тобто періоду, який охоплює події від початку Першої світової війни до закінчення Другої світової війни. Перевага інтегрованого курсу полягає в тому, що вам не доведеться працювати за двома підручниками, матеріал у яких часто дублюється й перетинається. Ви зможете прослідкувати залежність історії України від світових процесів, знайти спільні й відмінні риси між ними.

Перш ніж розпочати роботу з підручником, необхідно знати, як він побудований. Весь навчальний матеріал розподілено на шість розділів, кожен із яких складається з окремих частин — параграфів. На початку кожного параграфа визначено його мету: ви дізнаєтесь, про що в ньому розповідатиметься та які знання ви отримаєте. Нижче на полях ви знайдете перелік **основних дат** за темою. Тлумачення нових **термінів і понять** також наведено на полях підручника.

Важливу роль у розумінні подій мають **історичні документи, фотоілюстрації, карти та схеми**, що підібрані за темами параграфів. Опрацюйте їх та дайте відповіді на запропоновані запитання до цих джерел. Крім того, у підручнику є багато додаткової інформації, яка містить відомості про видатних історичних осіб і цікаві факти про події, що розглядаються.

Наприкінці параграфів розміщено **запитання та завдання** до теми. Ви зможете здійснити самоперевірку та з ясувати, чи добре ви запам'ятали вивчений матеріал, а також осмислити прочитане, розвинути свої навчальні вміння (складати історичний портрет, есе тощо). Деякі завдання передбачають роботу в групах.

Крім звичайних параграфів, підручник містить і **практичні заняття**. Їхня мета — допомогти краще засвоїти знання, розвинути вміння, сформувати ставлення до певних історичних подій. Такі уроки переважно розраховані на роботу в групах.

Завершивши вивчення розділу, ви зможете підсумувати його матеріал за **тестовими завданнями для тематичного контролю**.

Крім того, підручник містить **електронний додаток**. На ньому розміщено додаткову інформацію та тестові завдання до розділів, які можна виконати в режимі онлайн.

Вступ

ПЕРЕДДЕНЬ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

●	Міста з населенням понад 1 млн жителів
●	Конституційні монархії
●	Абсолютні монархії
R	Республіки
●	Революції та революційні виступи
●	Країни Трістого союзу (1862 р.)
●	Країни Антанти (1904 р.)

Розділ 1

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

МЕТА

- визначити причини і передумови Першої світової війни. Висвітлити події, які стали приводом до неї
- розкрити плани сторін напередодні війни. Показати процес втягування країн у війну

ДАТИ

28 червня 1914 р. — убивство спадкоємця австрійського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда

1 серпня 1914 р. — початок Першої світової війни

■ Убивство в Сараєві сербським націоналістом Гаврилом Принципом ерцгерцога Франца Фердинанда. 28 червня 1914 р.

§ 1. Причини й привід Першої світової війни

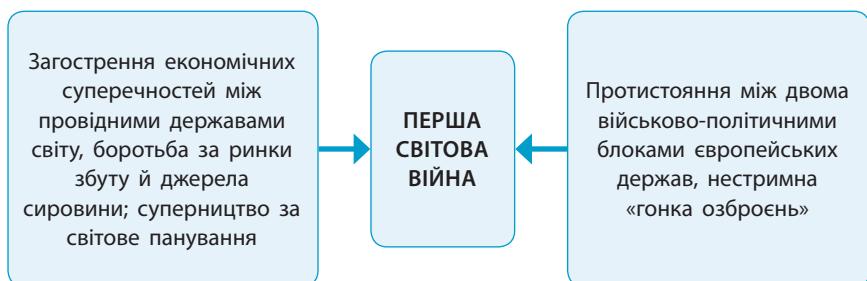
Історія людства знає безліч війн. Проте дві з них за масштабами руйнувань і людських втрат не мають рівних. Обидві відбулися у ХХ ст., у них брали участь усі найбільші держави світу. Основні бойові дії розгорталися в Європі.

Перша світова війна розпочалася **1 серпня 1914 р.** й тривала до **11 листопада 1918 р.** На кінець війни кількість її учасників досягла 36 держав (загальна кількість — 59 незалежних держав світу) із населенням 1,5 млрд осіб, що становило 87 % жителів планети. Загальна протяжність фронтів досягала 3 тис. км. Витрати держав-учасниць війни на її ведення в десять разів перевищували вартість усіх війн, що відбувалися в XIX — на початку ХХ ст.

До Першої світової війни призвели загострення суперечностей між провідними державами світу і боротьба військово-політичних союзів — Антанти й Троїстого союзу. **Найбільш непримиреними виявилися інтереси Німецької імперії та Великої Британії.**

Ініціаторами розв'язання війни виступили правлячі кола Німеччини та Австро-Угорщини, хоча й інші країни мали конкретні загарбницькі цілі. Напередодні війни «гонка озброєнь» набула нечуваного розмаху. Видатки на війну складали понад половину бюджетних витрат країн Європи.

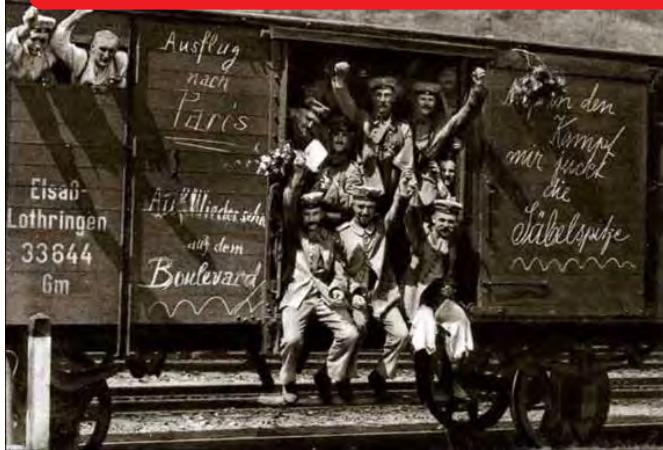
Німецька імперія прагнула світового панування. Її плани передбачали загарбання територій у Європі, у тому числі України, колоніальних володінь Англії, Франції, Бельгії, зміщення позицій у Туреччині та на Близькому Сході, у Закавказзі.

Із книги доньки англійського посла в Петербурзі Мірель Б'юкенен

...Як сповнені ми були ентузіазму! Як сповнені впевненості, що боремося за праве діло, в ім'я свободи, гуманності, за краще життя на Землі. Завдяки нашому піднесеному настрою ми чекали триумфів і перемог. Російська піхота! Британський флот! Французька артилерія! Війну буде завершено до Різдва, і козаки увійдуть до Берліна!.. Союзники продиктують свої умови миру німецькому імператорству, і за столом, зробленим із «дерева перемоги», де він розчерком пера віддав наказ про початок бойових дій, він буде змушений підписати мирний договір.

- ? 1. Як ставилися народи до війни, що почалася?
2. Чому сподівання на швидке припинення війни не віправдалися?

■ Німецькі солдати виrushають на фронт. 1914 р.

Австро-Угорщина сподівалася підкорити Сербію, Болгарію й Чорногорію, заволодіти нафтовими родовищами Румунії, панувати на Чорному, Адріатичному та Егейському морях. Туреччина, яку збиралися поділити країни Антанти, звертала свої погляди на Балканський півострів, Крим, Закавказзя, Іран.

Велика Британія претендувала на німецькі колонії, турецькі володіння в Месопотамії (зараз — Ірак), домагалася посилення впливу на Близькому Сході та в Середземномор'ї. Англія прагнула підірвати економічну могутність Німеччини.

Франція мала намір повернути Ельзас і Східну Лотарингію, відібрани в неї Німеччиною в 1871 р., захопити багатий на вугілля Саарський басейн та частину Рейнської області Німеччини.

■ Австрійські солдати крокують вулицями Відня. 1914 р.

Країни Антанти та їхні колонії

Італія, незважаючи на участь у Троїстому союзі, на початок війни зберегла нейтралітет, а в 1915 р. вступила у війну на боці Антанти

Країни Троїстого союзу

На боці Німеччини й Австро-Угорщини виступили Османська імперія й Болгарія (із 1915 р.). Цей блок дістав назву «Центральні держави»

?

Виходячи із географічного розташування, визначте слабкі місця й переваги блоків держав, що воювали.

«Стрімка вилазка в романтику, смілива і мужня пригода — такою уявлялася війна 1914 р. пересічному чоловіку; юнаци щиро переживали, що можуть пропустити таку хвилюючу пригоду, тому палко припадали до знамен, тому тріумфували і співали в поїздах, що везли їх на бійню», — писав згодом чеський письменник Стеван Цвейг.

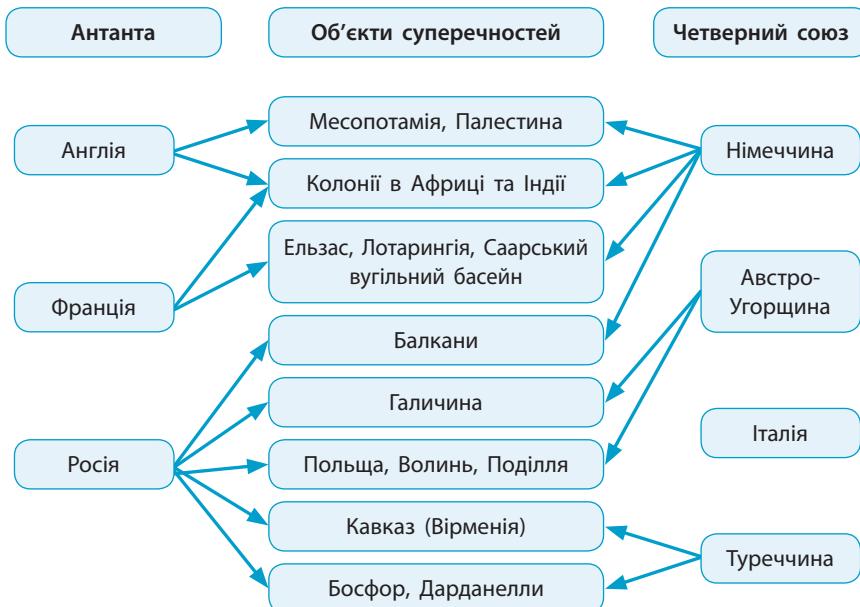
■ Запис добровольців до англійської армії. 1914 р.

Російський уряд мав стратегічні завдання — встановити контроль над чорноморськими протоками Босфор і Дарданелли, а також Східною Пруссією, Сілезією, Галичиною і Буковиною, подолати німецький та австрійський вплив у Туреччині й на Балканах.

Найбільше вагалася у визначенні своїх бажань Італія. Як союзник Німеччини й Австро-Угорщини вона прораховувала, де на неї чекає більша вигода. Із початком війни країни Антанти пообіцяли їй більші територіальні придбання, Англія пропонувала надати велику позику. Це схилило Італію до переходу на бік противників Німеччини.

■ Поштова листівка «Боже, покарај зрадливу Італію!». Німецький, турецький, болгарський та австро-угорський союзники обурені тим, що Рим вирішив воювати за Антанту.

■ Софійська площа в Києві в день початку війни. 1 серпня 1914 р.

Приводом для реалізації цих прагнень стало **вбивство в Сараеві**. Скориставшись ним, 23 липня 1914 р. Австро-Угорщина висунула Сербії ультиматум і погрожувала війною. Сербія заявила про свою згоду прийняти умови, за винятком пункту, де йшлося про участь австрійської поліції у проведенні слідства на території Сербії. Це було прямим порушенням суверенітету держави. Тоді 28 липня австро-угорські війська вторглися на територію Сербії.

За лічені дні війна стала світовою. Вона поширилася на всій земній кулі, але основні фронти були в Європі. На боці держав Антанти виступила Японія, маючи на меті захопити німецькі колонії в Тихому океані й заволодіти Китаєм. У жовтні до Німеччини приєдналася Османська імперія.

На початку війни хвиля патріотизму й націоналізму захопила воюючі держави. Вона створювала сприятливі умови для мобілізації всіх сил на фронті та в тилу. Зовнішнім проявом національних почуттів стали переименування в Росії міст із німецькими назвами, зокрема, Санкт-Петербург став Петроградом; у Великій Британії королівська родина з німецького Ганновера взяла нове прізвище — Віндзор.

■ Напередодні Першої світової війни й під час самої війни стали популярними карти-карикатури, які відображають співвідношення сил на континенті.

? Спробуйте пояснити задум карикатуриста. Точку зору якого військово-політичного союзу вона відображає?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Якими були головні причини Першої світової війни? 2. Що стало приводом до війни і чому? 3. Складіть таблицю «Територіальні зазіхання провідних держав напередодні Першої світової війни». 4. Напишіть есе на тему «Чи можливо було уникнути війни».

МЕТА

- створити уявлення про долю солдата в роки війни
- показати, які нові проблеми створила Перша світова війна

■ Жахи життя в окопах

■ Австрійські траншеї, залиті водою

■ Російський польовий шпиталь

§ 2. Доля солдата на війні

За роки війни до армій воюючих держав було мобілізовано 73,5 млн чоловіків віком від 18 до 60 років. Війна докорінно змінила їхне життя, відірвавши від звичного сільського чи міського життя. Одні потрапили на фронт добровільно, піддавшись патріотичному піднесенню і пропаганді, інші ставали до війська в результаті масових мобілізацій. Для більшості цих людей місцем їх перебування стали **траншеї (окопи)**. Люди місяцями жили просто неба або в невеликих землянках, бліндажах, потерпали від спеки і холоду, спраги і голоду, тонули в багнюці під зливами. У таких умовах їм доводилося рити нові траншеї, будувати укріплення, тягати гармати, відбивати атаки противника. Іноді люди гинули, на віть не побачивши противника в обличчя.

Найбільше за артилерійський і кулеметний вогонь противника бійців у траншеях турбували **проблеми санітарії і погане харчування**. Іноді місяцями солдати не бачили гарячої їжі. Єдиною їжньою розрадою була банка тушонки. Найгірше постачання продовольства було налагоджено у французькій армії. Проблемою була питна вода. Використання будь-яких джерел води зумовлювало поширення кишкових захворювань.

Відсутність елементарних санітарних умов призводила до того, що солдати хворіли і швидко вкривалися вошами. Як згадував один з учасників війни: «*Вої осібливо не допікали тебе на холоді, коли стойш на посту або йдеш вартувати. Однак коли повертаєшся в землянку, коли починаєш зігріватися, саме тут вони починають вилазити з потаємних скованок лахміть нашого одягу... Вони не залишали нас у наших буднях ніколи... замучені до краю як фізично, так і морально, ми не могли ступити очей*

■ Траншеї війни в розрізі. Діорама музею у Вілінгтоні

Із листа німецького солдата

Тепер я знаю, чим є війна. Ми сидимо вже вісім днів в окопах, і тут дуже холодно. Уже десять днів ми не їли теплої їжі. Тільки галети з паштетом, бо польова кухня не може до нас доїхати. На пагорбі біля нас лежить багато вбитих. Із 240 осіб ще 40 лежить там. Моїм єдиним бажанням є якнайшвидше завершення війни.

- ?
- 1. Про які негаразди окопного життя розповідає солдат? 2. Який вплив мали описані негаразди на його світобачення?

через вошій. Я сам бачив одну людину, яка плакала і на всі боки сварила вошій і того, хто їх створив».

Під час тривалих боїв земля між позиціями противників перетворювалася на кладовище без могил і пам'ятників, куди скидали тіла вбитих і поранених, яким не могли надати допомогу. Проте **поранені**, що потрапляли у шпиталі, не завжди отримували належну допомогу через відсутність ліків і методів лікування. Від зараження і різних хвороб померло більше людей, ніж було вбито. Значна частина тих, що виживали, залишалися **каліками**. Мільйони солдатів постраждали від **контузії** — посттравматичного стресового розладу. Вони не могли спати, перестали говорити або безконтрольно годинами сміялися, плакали або співали. Деякі солдати відновлювалися, а інші страждали все життя. Частими були **психічні захворювання**, які спочатку сприймалися як боягузство, тому солдатів із такими розладами психіки розстрілювали.

У таких умовах солдати намагалися залишатися людьми, піклуючись про поранених і полонених противників. Несподіваним стало спільне святкування Різдва солдатами протиборчих армій у 1914 р. Із 1917 р. частим було таке явище, як **братання**, коли

- Французький солдат із калітвами обличчя. Для їх приховання він носив спеціально створену маску

■ Протез руки

■ Французькі солдати приготувалися до зустрічі Різдва з німцями. 1914 р.

солдати в обхід своїх командирів домовлялися не стріляти один в одного або вдавали ведення бою.

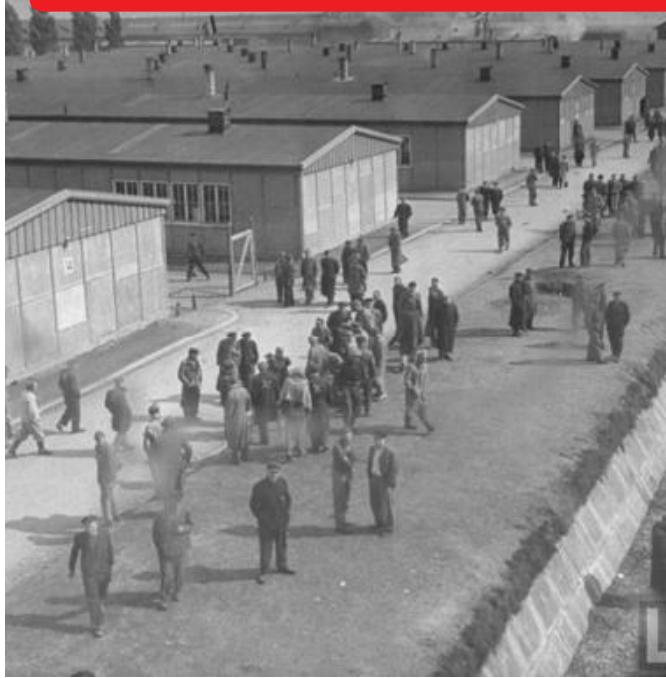
У будь-якій війні частина солдатів за різних обставин потрапляла в полон. Із давніх часів склалися правила поводження з бранцями, навіть напередодні Першої світової війни вони були врегульовані міжнародними конвенціями. Проте жодна зі сторін не розраховувала, що війна буде тривалою, а полонені налічуватимуть мільйони. Так, за всю війну солдатів російської армії потрапило в полон близько 4 млн, французів — 500 тис., англійців — 200 тис., німців — 1 млн, австро-угорців — 2,2 млн, італійців — 600 тис. тощо.

Для утримання такої кількості людей у Німеччині було створено близько 250 таборів, в Австро-Угорщині — 300, у Росії — 400, сотні таборів налічувалося у Франції та Англії. За роки війни на території Німеччини опинилося близько 6 млн полонених і переміщених осіб. Щоб утримувати стільки людей, спочатку Німеччина, а потім й інші держави почали використовувати

Зі спогадів російського полоненого

Усі, хто міг, записувалися на польові роботи, на шахти або на фабрики. До кінця війни сотні тисяч полонених жили по чеських, німецьких та угорських селах без всякого нагляду, під відповідальністю своїх господарів. Багато з них узимку поверталися до табору, але були щасливці, які назавжди виревалися з таборів і цілі роки залишалися в селах. Овдовілі або ті, що втратили зв'язок зі своїми чоловіками, селянки часто сходилися з новими працівниками, і нехитрий порядок сільського життя брав своє... і оскільки все це відбувалося всюди і набувало масового характеру, то переставали соромитися і сусідів, полонений одягав одяг відсутнього господаря і ставав зовсім своїм.

? Чим можна пояснити таке ставлення до військовополонених?

■ Табір для військовополонених у Росії

■ Російський солдат намагається зупинити дезертирів. 1917 р.

працю полонених на фабриках, заводах, копальнях, сільському господарстві, транспорті.

Ставлення до військовополонених у воюючих державах відрізнялося і залежало від внутрішнього становища в країні та подій на фронті. Через міжнародні благодійні організації, зокрема Червоний Хрест, уряди намагалися надати допомогу своїм громадянам, що опинилися в полоні. Найбільшого успіху в цьому досягли англійці.

Були спроби залучити військовополонених до своїх армій. Так, у Росії були створені чеський, польський, югославський корпуси, у Німеччині та Австро-Угорщині — підрозділи з українців та поляків. Проте ця практика не набула поширення.

Затягування війни та втома солдатів призводили до масового дезертирства або бунтів. Найбільшого розмаху це досягло на Східному фронті, коли російська армія стала розпадатися під впливом революційної агітації.

Доволі специфічними були відносини між льотчиками воюючих держав. Тут, як правило, панував «кодекс рицарської честі». Англійські й американські льотчики майже ніколи не брали із собою парашута, вважаючи його використання боягузтвом. Повітряні бої сприймали як турніри. Про долю збитого льотчика, що опинився на території противника, майже завжди повідомляли протилежній стороні. Найвдаліші

льотчики ставали національними героями. Найуспішнішим льотчиком у Першій світовій війні був **Рітмейстер фон Ріхтгофен** (1892—1918), який збив 80 літаків. Він мав прізвисько Червоний Барон за колір свого літака, загинув після того, як був підстреляний під Ам'єном. Найуспішнішим льотчиком-винищувачем союзників був француз **Рене Фонк** (1894—1953), який збив 75 ворожих літаків.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Чому під час Першої світової війни до армій воюючих держав було мобілізовано мільйони чоловіків?
- Як позиційна війна вплинула на долю солдата під час війни?
- Якою була доля військовополонених під час війни?
- Складіть презентацію про життя солдатів в окопах (траншеях). Зазначте проблеми, які їм доводилося вирішувати.

МЕТА

- ознайомити зі змінами, які відбулися в озброєнні й тактиці бойових дій під час Першої світової війни
- розкрити причини і наслідки цих змін

ДАТИ

- 1914 р.** — «позиційна криза»
1915 р. — перше успішне використання отруйних газів
1916 р. — перше використання танків

§ 3. Зброя Першої світової війни

Перша світова війна суттєво вплинула на розвиток військового мистецтва й озброєння. Це була перша війна, яка мала безперервні лінії фронтів, а бойові дії велися за будь-якої погоди. Що зробило війну такою? Три речі: **кулемет**, **колоочий дріт** і **тушонка**. Так, десять кулеметів (кулеметна рота) з обслугою у 100 бійців могли стримувати наступ дивізії піхоти (від 10 до 20 тис. солдатів). А якщо позиції кулеметників прикрити полями з колючим дротом, то це робило неможливим наступ кінноти — головної ударної сили тих часів, і вкрай ускладнювало наступальні дії піхоти. Додавання до цього артилерії перетворювало наступ на марну справу. У результаті на фронтах війни настала «позиційна криза». Жодна зі сторін не могла просунутися вперед без тисяч жертв. Тушонка давала змогу солдатам перебувати в окопах безперервно.

Щоб подолати кризу, воєначальники обох блоків намагалися застосувати або нову зброю, або нову тактику. Проте у відповідь швидко знаходили протидію, і війна до свого завершення залишалася переважно позиційною. Першим армії ворогуючих блоків почали використовувати кількаденні обстріли важкими гарматами, які перетворювали позиції ворога на місочину поверхню. Потім вдалися до масових атак піхоти на вузькій ділянці фронту, які рухалися хвилями (французька тактика «людських хвиль»). Як протидія цьому піхота противника почала рити розгалужену і глибоку мережу окопів, бліндажів, а також створювати кілька ліній оборони. За роки війни було викопано 40 тис. км окопів. У той же час артилерія противника намагалася придушити вогонь гармат наступаючих. Такий спосіб наступальних дій привів до швидкого вичерпання людських ресурсів, і розпочався «снарядний голод». За рік витрачалося близько мільярда снарядів. Для вирішення цих проблем залучали нових союзників, а промисловість змушували

■ Кулемети часів Першої світової війни

■ Англійські крупнокаліберні гармати

■ Обладнані німецькі окопи

працювати на війну. Проте це лише розширило масштаби війни. «Позиційну кризу» намагалися подолати і технічними винаходами та вдосконаленнями. Із 1915 р. почалося масове застосування отруйних газів. Від хімічної зброї постраждало 1,2 млн солдатів з обох сторін, із них понад 91 тис. загинули жахливою смертю.

Революційним винаходом стали танки, які вперше використали в 1916 р. під час битви на ріці Сомма. Проте через технічну недосконалість ця зброя не стала вирішальною у війні.

Єдиним ефективним способом подолати оборону противника стала зміна тактики дії піхоти. Уперше її застосував російський генерал О. Брусилов, який не використовував тривалої артилерійської підготовки і завдавав не один головний удар, а кілька. Це дезорганізовувало противника і формувало передумови для успішного наступу. Крім того, стала використовуватися тактика дії артилерії, яка створювала вогняний вал перед своєю піхотою, що наступала.

■ Для загороджень було використано 1,6 млн км колючого дроту

■ Мережа окопів на одній із ділянок фронту

■ Уніформи основних учасників війни: 1 — рядовий російської армії; 2 — рядовий французької армії; 3 — рядовий британської армії; 4 — рядовий німецької армії. Прикметною ознакою уніформ стало використання кольоворової гами, яка маскувала бійців. Першими таку форму ввели англійці, навчені досвідом англо-бурської війни (1899—1902 рр.). Другими були росіяни, які мали досвід російсько-японської війни (1904—1905 рр.). Останніми маскувальну форму почали використовувати французи.

Він рухався у глиб оборони противника в міру просування піхоти. Найуспішнішою стала винайдена німцями тактика дій **штурмових груп**, які, маючи легке і потужне озброєння (кулемети, міномети, гранати), просочувалися через позиції противника, і доля битви вирішувалася в близькому бої, де вже все залежало від особистої підготовки бійця. Завдяки цій тактиці німецькі війська змогли успішно розпочати свій останній великий наступ — «битву кайзера». Проте вичерпаність ресурсів країни не дала змогу розвинути успіх.

Також під час війни швидкого розвитку набула авіація. За чотири роки вона пройшла шлях від розвідувальних польотів до стратегічних бомбардувань тилу противника.

Перші літаки, які застосовували на війні, не мали зброї. Пілоти ворогуючих сторін, зустрівшись у небі, могли лише висловлювати погрози або застосовувати особисту зброю, зробивши декілька безрезультатних пострілів. Російський льотчик Петро Нестеров, який першим у світі зробив на літаку «мертву петлю», щоб розправитися з ворогом, застосував таран. Він спрямував свій літак на ворожий. Згодом, коли літаки стали досконалішими, розгорілися справжні повітряні бої.

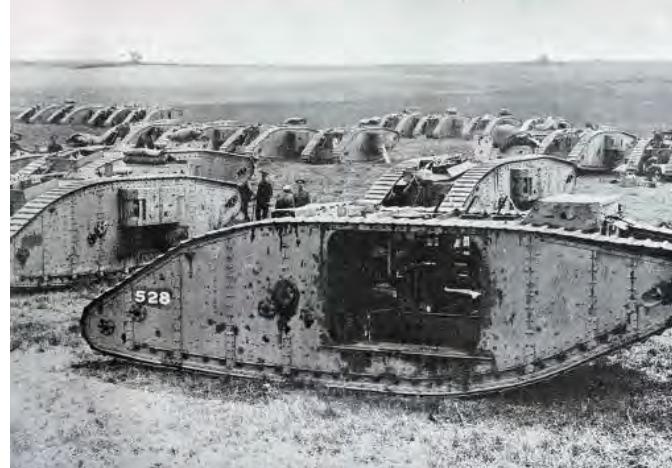
Перша світова війна була не першою, у якій масово застосовувалася авіація. Проте вона докорінно змінила її вигляд і призначення. Спочатку це були досить сумнівні спроби використовувати літаки в бойових діях. Із них скидали каміння, гострі металеві штири та іноді невеликі бомби. Основною проблемою для авіаторів стало використання вогнепальної зброї. Гвинт літака розміщувався спереду, і якби пілот спробував вести прицільний вогонь із кулемета, то просто відстreliv bi собі його. Усі країни-учасниці війни намагалися розв'язати цю проблему. Зокрема, були спроби зміцнити гвинт додатковим захистом, але від щільного кулеметного вогню він усе одно не рятував. Нарешті в 1916 р. німецький інженер Ентоні Фоккер запропонував рішення, що в якийсь момент забезпечило німцям повну перевагу в повітрі. Механізм Е. Фоккера зупиняв стрілянину кулемета кожного разу, коли він міг пошкодити гвинт. Так що пілот міг спокійно прицілитися й тримати палець на спусковому гачку, не побоюючись пошкодити власний літак. Проте німці недовго були єдиними власниками цього механізму. Уже через півроку, після впровадження цього винаходу, британці збили один німецький літак, вивчили технологію та оснастили подібним механізмом свої бойові машини.

■ Повітряний бій часів війни (сучасна реконструкція) Першої світової війни

■ Газова атака. Із розміщених уздовж лінії фронту газових балонів у бік противника випускали гази, які розносив вітер. Згодом були винайдені снаряди й міни, які начиняли отруйними речовинами.

■ Підрозділ англійських танків готується до атаки. 1916 р.

Німеччина була першою країною, яка застосувала військово-повітряні сили для нападу на стратегічні тилы противника (заводи, населені пункти, морські гавані). Із 1914 р. спочатку німецькі дирижаблі, а потім багатомоторні бомбардувальники регулярно проводили бомбардування (переважно вночі) тилових об'єктів Франції, Англії та Росії.

Хоча ефект застосування, за окремими випадками, був переважно моральним, заходи із затемнення, повітряні тривоги, необхідність організації протиповітряної оборони (ППО) стали звичними явищами війни.

Перші консерви з'явилися у Франції. У 1804 р. кондитер Нікола Франсуа Аппер запропонував спосіб консервування м'ясо. Він варив м'ясо або овочі 1—2 години, а потім перекладав готову продукцію в посудини, які нагрівав у соляному розчині до 110—115 °C, вважаючи, що так він вбиває всі шкідливі речовини. У посудині залишався невеликий отвір, який щільно закривався після того,

як із нього переставала йти пара. Результати Аппера для свого часу були приголомшливыми. Наполеон Бонапарт нагородив його титулом «Благодійник людства».

Цей винахід надобув популярності. Англійці, які купили в Аппера право на використання методу, вдосконалили процес. М'ясо або овочі стали поміщати в жерстяні банки, герметично закриваючи їх. Технологію почали використовувати в США та Німеччині. Уже з 1826 р. англійська армія включила консерви до раціону своїх солдатів. Згодом це зробили й інші держави. Тушонка, яку ми знаємо тепер, з'явилася наприкінці XIX ст., як і її назва. У 1915 р. була винайдена банка, яка при відкриванні сама нагрівалася. Це була єдина їжа, яку можна було безпечно з'сти в окопах війни.

■ Загибель німецького дирижабля «Цепеліна» (було збудовано близько 100 шт.) над Лондоном. 1916 р.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Як змінилася зброя за роки війни?
2. Що перетворило Першу світову війну на позиційну? 3. Поміркуйте, чи було знайдено вихід із «позиційної кризи». 4. Чому фронт війни на Сході був більш рухомим, ніж на Заході?
5. Підготуйте презентацію про роль авіації в роки війни.

МЕТА

- розповідати про перебіг боїв на фронтах Першої світової війни в 1914 р.
- пояснювати, чому німецька стратегія «бліцкригу» не виправдала себе, а війна набула позиційного характеру

ДАТИ

18 серпня — 21 вересня

1914 р. — Галицька битва

5—12 вересня 1914 р. — «диво на Марні»

Вересень 1914 р. — поразка російських військ у Східній Пруссії

§ 4. Бойові дії в 1914 р. Провал німецького «бліцкригу»

Напередодні війни країни Антанти мали перевагу над країнами Тройстого союзу в людських і матеріальних ресурсах. Їхні флоти домінували на морях. Проте за кількістю та якістю озброєнь до війни краще підготувалася Німеччина. У 1913 р. начальник генерального штабу Німеччини Г. фон Мольтке підготував військово-оперативний план нападу на Францію та Росію. У його основу було покладено план «бліцкригу» генерала А. фон Шліффена, свого попередника.

Неминучість війни на два фронти для Німеччини була очевидною, тому головною ідеєю стратегічного плану було бити противників нарізно. Першою мала бути Франція. Удар по ній передбачалося завдати через нейтральну Бельгію на північ від Парижа в обхід основних сил французької армії. У результаті такого стратегічного маневру («непрямого удару») французька армія мала бути оточена та знищена ще до того, як Росія завершить мобілізацію своїх військ. Після розгрому французької армії протягом чотирьох—шести тижнів Німеччина мала перекинути війська на схід і завдати нищівної поразки Росії.

Проте оголошення Росією мобілізації після загострення австро-сербського конфлікту ставило під сумнів можливість реалізації цього плану. Тоді правлячі кола Німеччини зважилися діяти на випередження. 1 серпня було оголошено війну Росії та Франції. 2 серпня 1914 р. німецька армія вторглася на територію Люксембургу, а через два дні — до Бельгії. Наступ здійснювали основні сили, кількість яких становила 1,6 млн осіб. 20 серпня німці захопили бельгійську столицю Брюссель. Спроби опору жорстоко придушувалися. Так, лише в містечку Арденни за вироком військового суду 21 серпня було розстріляно 110 осіб.

До 25 серпня на 250-кілометровій ділянці франко-бельгійського кордону відбувалася запекла **«прикордонна битва»**, що завершилася поразкою французів. Перед німецькими військами відкрився шлях на Париж.

■ Німецька піхота рухається полями Бельгії. 1914 р.

Бліцкриг (із нім. *Blitzkrieg* — блискавична війна) — створена на початку ХХ ст. теорія ведення швидкоплинної війни, відповідно до якої перемога досягається швидше, ніж противник зможе мобілізувати й розгорнути свої основні військові сили.

Плани війни країн-учасниць
Країни Антанти
Країни Троїстого союзу
Зосередження сил
Антанти
Троїстого союзу
Плани воєнних дій
Антанти
Троїстого союзу

Тим часом дві російські армії завдали удару у Східній Пруссії. Німецьке командування терміново перекинуло туди з Бельгії два армійські корпуси й кавалерійську дивізію. Однак ця допомога була зайвою. Наприкінці серпня — на початку вересня внаслідок помилок російських генералів німці по черзі розгромили їх і витіснили зі Східної Пруссії, причому близько 30 тис. солдатів потрапили в оточення, а генерал О. Самсонов наклав на себе руки.

У той же час у результаті Галицької битви (18 серпня — 21 вересня 1914 р.) російські війська оволоділи Східною Галичиною, Північною Буковиною і вийшли до Карпатських перевалів. Ця битва вперше продемонструвала військово-тактичні особливості Першої світової війни — переважання фронтальних бойових дій, що супроводжувалися величезними втратами з обох сторін.

Галицька битва відкрила росіянам можливість наступати через Карпатські перевали до Угорщини або спрямувати удар через Польщу прямо на Берлін. За наполяганням союзників російське командування обрало другий варіант. У той самий час німецьке командування зосередило війська для удaru на Варшаву, щоб відволікти росіян і допомогти союзникам-австрійцям. У результаті німецькі й російські війська зійшлися в зустрічному наступі на фронті в 300 км у районі Івангорода й Варшави. Маючи кількісну перевагу, росіяни розгромили дві армії противника. Шлях на Берлін та Відену було відкрито. Лише вмілі дії німецьких генералів П. фон Гінденбурга та Е. Людендорфа й величезні втрати зуміли росіян.

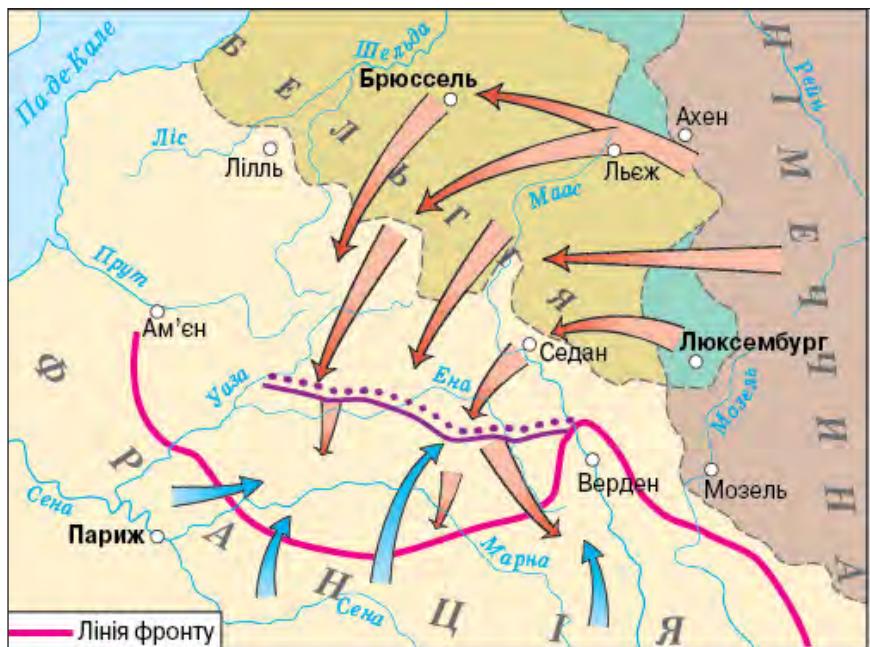
На Західному фронті на початку вересня німці підійшли до Парижа. Командування, вважаючи, що французи не здатні чинити серйозний опір, вирішило не обходити Париж із півночі, як передбачав «план Шліффена», а рухатися навпротець. Однак вони зіткнулися із сильним опором французів, які змогли швидко зосередити переважаючі сили у вирішальних місцях боїв. Зокрема, частини паризького гарнізону були перекинуті до Марні на

■ Розгром росіян у Східній Пруссії. 1914 р.

■ Російські трофеї: австрійські гармати і прapor угорського полку, захоплені під Львовом

■ Бойові дії на Західному фронті у вересні 1914 р.

міських таксі. Це був перший в історії досвід використання автомобільного транспорту з військовою метою. **5—12 вересня** відбулася грандіозна **битва на Марні**, у якій французи зупинили й відкинули противника від Парижа. За висловом французів, відбулося **«диво на Марні»**, у результаті якого план «бліцкригу» провалився.

Величезні втрати перших 40 днів війни не зупинили противників, які готовалися воювати до повної та остаточної перемоги. Однак якщо блок Антанти мав реальні шанси на перемогу, то їхні противники опинилися в стратегічній пастці й виграти вже не могли. Проте генштаб Німеччини так не вважав. Він спробував виправити ситуацію, завдавши флангового удара з метою оточити французів і захопити Париж. Проте британські та французькі війська, що прибули на фронт, намагалися зробити те саме. Восени 1914 р. впродовж двох місяців у Північній Франції тривали маневрові бої, що іронічно назвали «**біг до моря**», під час яких обидві сторони намагалися обійти противника з флангів. Урешті-решт встановилася лінія постійного фронту впродовж 700 км — від кордонів Швейцарії до протоки Ла-Манш. Події осені 1914 р. свідчили про зміни в характері війни: якщо до цього вона була маневреною, то тепер стала **позиційною**.

Думка сучасника подій: «Повний крах німецького наступу на Париж не може не вплинути на подальший хід і результат усієї кампанії. Кривава прогулянка до Парижа, залишившись безплідною, коштувала німцям дуже дорого. Англійські джерела обчислюють загальну кількість німецьких втрат у безперервних боях від Льєжа до Парижа: до 600 тис. осіб вибули з ладу. Ті, що залишилися в строю, були страшенно стомлені й виснажені напруженими двомісячними переходами, неминучими при пересуванні масових армій, голодуванням і безсонням. Невдача вбила в їхніх серцях віру в перемогу, а без віри в перемогу немає піднесення духу, немає шансів на успіх».

■ «Марнське таксі». Французькі війська їдуть на фронт на паризьких таксі. Початок вересня 1914 р.

■ Французькі солдати ведуть оборонні бої на річці Марні. Початок вересня 1914 р.

Не змінило характер війни й те, що союзником Німеччини стала Османська імперія. Лише з'явилися нові фронти війни — Кавказький, Месопотамський і Палестинський. Обидві сторони рили окопи, будували земляні й бетонні укріплення, недоступні навіть для важкої артилерії (першими це почали робити англійці). Перед ними утворювалися кілометрові мінні поля і ряди колючого дроту. Для їх подолання жодна сторона не мала необхідних людських і матеріальних резервів.

Видатний німецький військовий і державний діяч **Пауль фон Гінденбург** (1847—1934) брав участь в австро-прусській і франко-прусській війнах XIX ст., а з 1911 р. був у відставці. Із початком Першої світової війни він очолив німецьку армію у Пруссії, яка протистояла наступу російських військ. Завдяки таланту й допомозі свого помічника генерала Е. Людендорфа росіян розгромили. Ця перемога перетворила його на національного героя. Вільгельм II надав П. фон Гінденбургу звання фельдмаршала і призначив командувачем Східного фронту. У 1915 р. він здійснив успішну наступальну операцію проти росіян. Із 1916 р. перебував на посаді начальника генерального штабу Німеччини. Діяч розробив план наступальної операції 1918 р. на Західному фронти, що розпочалася успішно, але не могла продовжуватися через брак сил у Німеччини. Саме П. фон Гінденбург у 1918 р. відверто заявив Вільгельму II про неможливість здобути перемогу у війні й запропонував розпочати переговори про мир з Антантою, поки німецькі війська пе-ребують на території противника.

■ Пауль фон Гінденбург

Позиційна війна — період війни, коли битви проходять на суцільніх постійних фронтах, межі яких практично не змінюються. При цьому оборона кожної з противорічних сторін глибоко ешелонована. Для такої війни характерна велика щільність військ. Усі позиції мають добре інженерне забезпечення. Okремі локальні наступи не змінюють загальної картини війни.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Чи можна вважати «план Шліффена» авантюрою? Що завадило Німеччині перемогти: брак ресурсів чи недотримання плану?
2. Назвіть основні битви першого року Першої світової війни.
3. Висловіть своє припущення про взаємозалежність фронтів війни.
4. Якою є роль битви на Марні у війні?

МЕТА

- характеризувати розгортання воєнних дій у 1915—1916 рр.
- порівнювати воєнні кампанії 1915 та 1916 рр.
- наводити факти виснаження воюючих держав затягуванням війни

ДАТИ

- Травень 1915 р.** — вступ у війну Італії на боці Антанти
- 22 квітня 1915 р.** — перше вдале застосування хімічної зброї під містом Іпр
- Травень 1915 р.** — початок німецько-австрійського наступу на Східному фронті
- Осінь 1915 р.** — поразка Сербії
- Лютий—грудень 1916 р.** — битва під Верденом
- Літо 1916 р.** — Брусиловський прорив
- Червень—листопад 1916 р.** — битва на річці Соммі

§ 5. Воєнні кампанії і події 1915—1916 рр.

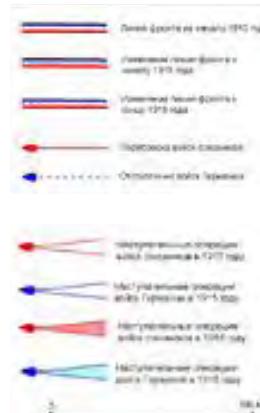
У 1915 р. на Західному фронті Німеччина не вела активних наступальних бойових дій. Німецькі війська відбивали французькі одноманітні атаки в Артуа й Шампані, які коштували Франції та Англії 1,5 млн загиблих, поранених і полонених. Стримуючи наступ, німці стрімкими контратацами зводили нанівець успіхи французів. Під час однієї з атак **22 квітня 1915 р.** біля бельгійського міста Іпр німці вперше у світовій історії здійснили вдалу **газову атаку** (перше невдале застосування хімічної зброї відбулося в лютому 1915 р. під Варшавою). Із 15 тис. отруєних хлором англійських і французьких солдатів третина померла. Ця подія продемонструвала повну зневагу до норм міжнародного права (у 1907 р. на Гаазькій міжнародній конференції була прийнята конвенція про заборону використання хімічної зброї). Для нейтралізації дій цієї зброї у військах почали використовувати протигази.

У квітні 1915 р. завершилися переговори країн Антанти й Італії. За Лондонською угодою **Італія вступала у війну проти Німеччини**. За це їй після війни мали відійти Триест та інші австрійські області з італійським населенням, під протекторат Італії потрапляла Албанія. Через місяць Італія вступила у війну, але вела її без особливих успіхів.

Це було єдине полегшення для Росії, проти якої в 1915 р. було спрямовано головний удар Німеччини. Технічна та економічна відсталість Росії зумовила тяжке становище на фронті. Не вистачало зброї, боеприпасів, обмундирування, медикаментів. У Німеччині добре знали про сильні та вразливі місця росіян. Німецькі та австрійські розвідники були в російських штабах, міністерствах та царському оточенні. Німеччина планувала потужним ударом змузити Росію вийти з війни.

2 травня 1915 р. після шаленої артилерійської підготовки німецькі та австрійські війська перейшли в наступ і прорвали

Перша світова війна.
Кампанія 1915-1916 років.
Західно-Європейський театр

■ Монархи держав Четверного союзу (Німеччини, Болгарії, Туреччини, Австро-Угорщини)

російську оборону в районі міста **Горлиця**. Протягом наступних п'яти місяців вони оволоділи Галичиною, Буковиною, частиною Волині, Польщею, Литвою, частиною Латвії та Білорусії. Втрати росіян становили: 850 тис. убитими і пораненими, 900 тис. полоненими. Хоча Росія не капітулювала, німецьке командування вважало, що російська армія вже не здатна на серйозні наступальні дії. Фронт розтягнувся від Ризької затоки до кордонів Румунії. На сході теж перейшли до позиційної війни.

Після перемог Німеччини **весні 1915 р.** до неї приєдналася Болгарія. Утворився **Четвертий союз** Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини й Болгарії. Це стало катастрофою для Сербії. Залишки сербської армії разом із королем здійснили важкий відступ

■ Газова атака. 1915 р.

■ Австрійська карикатура на поразку Росії в 1915 р.

■ Французькі кулеметники в протигазах. 1915 р.

■ Брусиловський прорив

■ Російська кіннота атакує австрійські позиції

через гори Албанії до Адріатичного моря, де були евакуйовані англійським флотом на грецький острів Корфу. Щоб уникнути окупації Греції, туди прибули війська Антанти. На новоутвореному **Балканському фронті** (1917 р.) до середини 1918 р. майже не велися бойові дії.

Отже, у 1915 р. жодна з коаліцій не здобула перемог. Проте час працював на користь країн Антанти, які мали більш потужний промисловий потенціал і більші людські ресурси. Вони налагодили велике військове виробництво і нарощували стратегічну перевагу. Німецькі командувачі після перемоги на сході вирішили братися за противників на заході. Німецький наступ розгорнувся в районі фортеці Верден — осередка оборони французів. Німецьке командування вважало, що побоювання втратити цю ключову позицію примусить французів кинути сюди всі свої сили, які німецька армія «перемеле, як у м'ясорубці». За кілька місяців кровопролитних боїв у «Верденській м'ясорубці» німці спромоглися заглибитися в оборону французів лише на 7 км, так і не завдавши їм вирішальної поразки.

У розпал боїв за Верден Росія завдала стрімкого удару, який дістав назву **Брусиловський прорив**. Австро-Угорщина опинилася на межі розгрому. Щоб стабілізувати ситуацію, німецьке командування перекидало війська із заходу на схід. Успіх росіян підштовхнув до **вступу у війну на боці Антанти 16 серпня 1916 р. Румунію**. Проте румунські війська були розгромлені, а країна — окупована. Росіянам довелося рятувати нового союзника, що подовжило їхній фронт ще на 500 км (поряд із Західним і Південно-Західним утворився ще й Румунський фронт). У той самий час у росіян були значні успіхи на **Кавказькому фронті**, де вони оволоділи значними територіями з містами Ерзерум, Трапезунд, Ван, Ерзінджен і Бітліс.

1 липня 1916 р. французькі та англійські війська почали **наступ на річці Соммі**. Шквальний артилерійський вогонь, що тривав сім днів, зруйнував німецькі дротяні загорожі, траншеї, шляхи сполучення. Крім піхоти, на прорив уперше було кинуто **танки**.

Зі спогадів Е. Людендорфа про наступ німецько-австрійських військ на Східному фронті (1915 р.)

Операції союзних армій (німецької та австро-угорської) у Польщі, на схід від Вісли, привели, як я того й чекав, до фронтального переслідування росіян із неперервними боями. Щоправда, робилися спроби оточити росіян, але вони були завжди марнimi. Хоча російській армії і не дали змоги затриматися, але відійти їй пощастило. Росіяни часто вдавалися до жорстоких контратак великими силами, а численні ділянки заболочених річок і струмків давали їм можливість знову укріпитися та успішно чинити подальший опір. Неперервний рух протягом кількох тижнів кепськими шляхами і здебільшого за несприятливої погоди вимагав від наших військ великого напруження. Одяг і взуття обдерлися, постачання продовольством ускладнилося, будівель для розміщення військ на ночівлю було дуже мало... Велике напруження вересневих днів знову дало нам лише тактичний успіх...

- ? 1. Що спонукало Німеччину завдати основного удара в 1915 р. проти Росії?
- 2. Чому Е. Людендорф оцінив наступ німецько-австрійських військ навесні 1915 р. як тактичний успіх? 3. Які причини зумовили припинення німецького наступу восени 1915 р.?

■ У 1916—1917 рр. компанія «Рено» розробила прототип усіх сучасних танків — легкий танк Рено FT-17. Ця бойова машина небезпідставно вважається найвдалішим танком війни.

Проте німецькі війська стримали натиск, і восени активні бойові дії на Соммі припинилися. У грудні безрезультатно закінчилася і Верденська битва.

Воєнна кампанія 1916 р. радикально не змінила лінію фронту. Найбільш катастрофічне становище склалося в Німеччині — її армія зменшилася на 1 млн солдатів, яких не було ким замінити.

■ Англійські солдати йдуть в атаку під час битви на Соммі

■ Руїни Вердена

■ Перший в історії танк — Марк (Велика Британія)

15 вересня 1916 р. біля селища Флер на півночі Франції танки вперше вступили в бій. Для операції англійці підготували 49 танків Марк I, проте 17 із них зламалися дорогою на фронт. В атаку рушили 32 машини, із яких дев'ять вийшли з ладу, не досягнувши німецьких окопів, а ще п'ять застрягли в болоті. Проте 18 танків легко прорвали фронт на глибину 5 км. При цьому втрати англійців були у 20 разів меншими, ніж в аналогічних наступальних операціях, що проводилися виключно піхотою. Вважається, що в той день почалася нова епоха в історії війн — епоха бойових машин. Через два десятиліття без танків не обходився вже жоден більш-менш великий збройний конфлікт.

■ Снаряди, які вистріляла англійська артилерія під час битви на річці Соммі

■ Французькі солдати в підземних казематах одного з фортець Вердена

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- На якому фронті розгорталися основні події в 1915 р.? 2. Яка держава приєдналася до німецького блоку в 1915 р., а яка — до Антанти? 3. Охарактеризуйте битви під Верденом і на Соммі в 1916 р. Яке вони мали значення для подальшого перебігу війни?
- Яким був результат Брусиловського прориву?
- Розкрийте взаємозв'язок між перебігом воєнних дій на різних фронтах у 1915—1916 рр.
- Які зміни відбулися в техніці й тактиці бойових дій у цей період війни?
- Що спонукало Румунію до вступу у війну на боці Антанти? Які це мало наслідки?
- Зробіть підсумок щодо бойових дій у 1915—1916 рр.

МЕТА

- визначити роль морського театру бойових дій у Першій світовій війні
- пояснювати, що таке підводна війна

ДАТИ

- 1914 р.** — початок морської блокади країн Четверного союзу
- Лютій 1915 — січень 1916 р.** — Дарданелльська операція
- 1915 р.** — загибель пароплава «Лузітанія»
- Травень-червень 1916 р.** — Ютландська морська битва
- 1917 р.** — розгортання Німеччиною необмеженої підводної війни

Морська блокада — система заходів, що вживаються під час збройного конфлікту з метою не допустити противника до торгово-вельних та інших зв'язків морем з іншими державами.

Необмежена підводна війна — тип підводної війни, за якого підводні човни топлять цивільні торговельні й вантажні судна ворожих або нейтральних країн без попередження.

Крім пасажирів, на «Лузітанії» були запасні частини до мотоциклів, вироби з бавовни, продовольство, 200 ящиків із гвинтівками, 1250 — зі снарядами і 18 — із детонаторами. Із загиблого пароплава було врятовано лише 764 пасажири.

§ 6. Війна на морі. Підводна війна

Напередодні війни Німеччина приділяла значну увагу створенню надводного флоту, який би зміг завдати поразки головній морській державі Англії. Однак із початком війни німецький флот не зміг протидіяти морській блокаді країн Антанти. Його дії обмежувалися лише Балтійським морем, а австро-угорського флоту — Адріатичним. Тільки незначні сили німецького флоту, що опинились з початком війни на просторах Світового океану, завдали деяких турбот союзникам. Так, у Чорному морі під турецьким прапором німецькі крейсери «Гебен» і «Бреслау» обстрілювали Одесу, Севастополь, Новоросійськ і Феодосію, фактично втягнувши Османську імперію у війну. В Атлантичному і Тихому океанах діяли німецькі кораблі-рейдери, що намагалися порушити морські перевезення країн Антанти. Проте на кінець 1914 р. після розгрому німецької ескадри в Південній Атлантиці біля Фолкландських островів держави Троїстого союзу опинилися в **морській блокаді**.

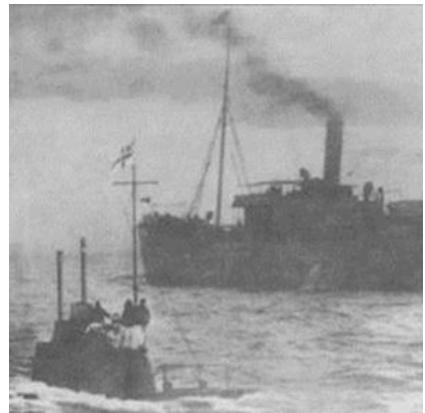
Потерпаючи від облоги, вони шукали засоби протидії. Порятунок вбачався в широкому застосуванні порівняно нової зброї — підводних човнів і розгортанні **підводної війни**. Свою ефективність підводні човни довели вже на початку війни. Так, німецький підводний човен «U-9» безкарно за одну атаку біля побережжя Нідерландів відправив на дно відразу три англійські крейсери.

У лютому 1915 р. Німеччина оголосила всі води, які омивають Велику Британію, зоною бойових дій і спрямувала сюди свої підводні човни, дії яких виявилися ефективними. Так, 7 травня об'єктом атаки став англійський пасажирський лайнер «Лузітанія» з 1198 пасажирами на борту, серед яких 124 були американцями. Загибель «Лузітанії» стала однією з найбільших морських катастроф. США виступили з рішучим протестом, оскільки, крім людських жертв, підводна війна завдавала збитків торгівлі з країнами Антанти. Німеччина, побоюючись конфлікту зі США, тимчасово обмежила підводну війну. Німецьке командування наказало без передження не топити пасажирські судна. Проте на практиці командири підводних човнів цей наказ ігнорували.

■ Загибель пароплава «Лузітанія» від торпедної атаки

■ Німецький підводний човен затримує торговельне судно

Під час Першої світової війни відбулася одна з найбільших десантних операцій. Її ініціатором був голова британського адміралтейства Вінston Черчилль. Англійці й французи спробували перекрити протоки Босфор і Дарданелли і зробити рейд на Стамбул. Однак висадка десанту на півострові Галліполі біля входу в протоку Дарданелли у квітні 1915 р. була невдалою. Турецькі війська змогли повністю заблокувати десант союзників. 9 січня 1916 р. після кривавих боїв, утративши понад чверть мільйона вбитими, пораненими та зниклими безвісти, союзники були змушені відступити. Натомість Османська імперія здобула одну з найбільших своїх перемог у війні, що стала основою її подальшої війни за незалежність і проголошення через вісім років Турецької Республіки під керівництвом Мустафи Кемаля, який у Галліполі вперше проявив себе як вправний командир.

■ Фрагмент турецької діорами «Оборона Галліполі»

? Розгляніть фрагмент діорами і складіть розповідь про події.

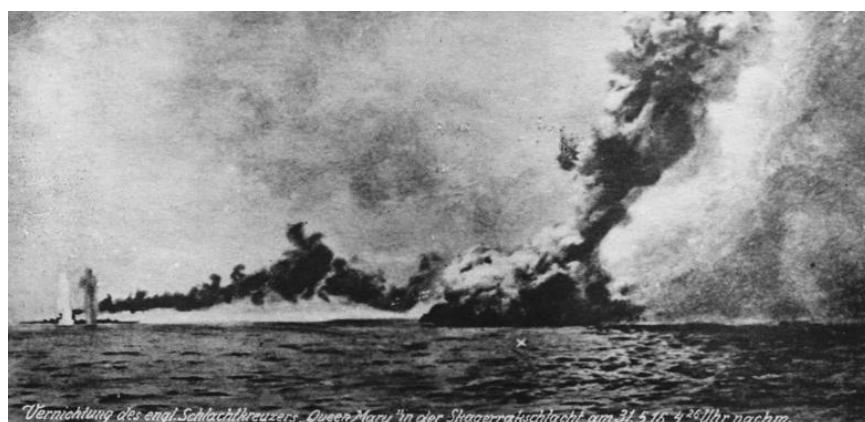
У травні-червні 1916 р. між англійським і німецьким флотами відбулася найбільша в історії морська битва — **Ютландська битва**. У ній з обох сторін узяли участь основні сили флоту (250 суден). Німецьке командування вирішило прорвати морську блокаду і розгромити англійський флот. Зіткнення відбулося в Північному морі біля берегів Ютландії (Данія). Німецька ескадра спробувала розсісти британський флот, щоб розбити його частинами, але сама мало не опинилася відрізаною від своїх баз. Німецький флот поспіхом залишив бій. Під час битви англійці втратили 14 кораблів, німці — 11. Повернувшись на бази, німецький флот більше не з'являвся у відкритому морі. Морську блокаду країн Антанти прорвати не вдалося.

У Німеччині знову активізувалися прихильники необмеженої підводної війни. 31 січня 1917 р. кайзер Вільгельм II заявив: «*Ми будемо топити навіть тріску, якщо вона попливє до Англії*». Країни Антанти потерпали від німецьких підводних човнів (загалом на дно було відправлено понад 6 тис. суден), хоча ті нерідко гинули й самі. На виклик Німеччини країни Антанти відповіли розгортаєм суднобудування, розробленням ефективних засобів боротьби проти підводних човнів. Агресивність Німеччини обурювала світову громадськість і прискорила вступ у війну США. Стало зрозумілим, що підводні човни неспроможні вирішити долю війни.

■ Вибух на британському лінійному крейсері «Квін Мері» під час Ютландської битви

■ Безсилия кайзера перед англійською блокадою. Англійська листівка

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Яку роль відіграв морський театр боївих дій у Першій світовій війні?
2. Чому німецький флот не зміг розрвати блокаду? 3. Якими були наслідки необмеженої підводної війни? 4. Підготуйте презентацію (повідомлення) про один з епізодів війни на морі в роки Першої світової війни.

МЕТА

- показати роль тилу в Першій світовій війні
- охарактеризувати зміни, які відбулися в житті мирного населення
- розкрити роль і місце пропаганди під час війни

Частина промислових робітників, що працювали на потреби війни

Ерзац-хліб не мав постійної рецептури. До його складу спочатку входило 55 % житнього борошна, 25 % — пшеничного, а решта додовнювалася картопляним порошком. У разі відсутності цих інгредієнтів їх замінювали іншими продуктами, що залишилися від помелу, або бобовими. У складі також були присутні цукор і жири. Виробництво промисловим способом ерзац-продуктів за допомогою замінників налагодили саме німці. Так з'явився маргарин замість масла. Завдяки успіхам у галузі хімії, крім продуктів харчування, у період Першої світової війни з'явилися синтетичний каучук і бензол як замінник мазуту.

§ 7. Тил у роки Першої світової війни. Пропаганда

Перша світова війна, на відміну від попередніх, була тотальною (всеохоплюючою) через те, що її результат залежав не лише від по-дій на фронті, а й від мобілізації ресурсів тилу. Фронт поглинив ресурси в таких кількостях, які жоден уряд навіть не міг передбачити напередодні війни. Все накопичене перед війною було спожите за перші місяці. Німеччина, Англія, Франція, а згодом і США стали фабриками зброї. Щоб організувати виробництво й постачання всього необхідного, відбулися величезні зміни в державному управлінні. Сформувалася державна система регулювання економіки. У Франції, де річний бюджет мирного часу становив близько 5 млрд золотих франків, витрати на війну зросли до 140 млрд, а в Німеччині — до 186 млрд. Щоб покрити такі видатки, стрімко збільшилися податки, зросли внутрішні та зовнішні запозичення, на повну потужність було запущено друк паперових грошей. Це призвело до стрімкої інфляції та зубожіння населення. Німеччині та Австро-Угорщині загрожував голод. Щоб його уникнути, запроваджувалася жорстка карткова система розподілу ресурсів, створювалися всілякі замінники продуктів — ерзаци.

Крім продовольчих труднощів, мирне населення зіткнулося і з іншими проблемами, які докорінно змінили їхнє звичне життя.

Масова мобілізація забрала на фронт мільйони працездатних чоловіків. Їх заступили жінки, підлітки, літні люди. Заміна чоловіків жінками стала найбільш помітною рисою життя в тилу. Крім хатніх справ і виховання дітей, жінки стали працювати скрізь, де раніше працювали лише чоловіки. У воєнній промисловості Франції на кінець війни були задіяні 1,7 млн. жінок (у 1914 р. було 430 тис.). У Німеччині частка жінок на виробництві зросла з 20 до 30 %. В Англії кількість працюючих жінок на кінець війни зросла із 20 до 50 %. У 1917 р. був створений допоміжний жіночий армійський корпус, у якому в 1918 р. служили 40 тис. жінок, із яких понад 8 тис. були іноземними громадянками.

■ Ерзац-хліб

- ? 1. Чому змінилася роль жінки в роки війни? 2. У яких сферах життя жінки замінили чоловіків у роки війни? 3. Як ви вважаєте, як зміна ролі жінки в суспільстві позначалася на стосунках між чоловіками і жінками? 4. Пригадайте, хто такі суфражистки. Чи можна стверджувати, що війна прискорила втілення в життя їхніх ідей?

■ Англійські плакати, які закликають жінок замінити чоловіків, що пішли на фронт

Труднощі війни — тривалий робочий день, погане харчування — призвели до великої смертності серед цивільного населення. Разом із бойовими втратами це спричинило значне скорочення кількості населення Австро-Угорщини, Німеччини та Франції. Тяжка повсякденна праця, черги, голод і холод стали долею мільйонів людей.

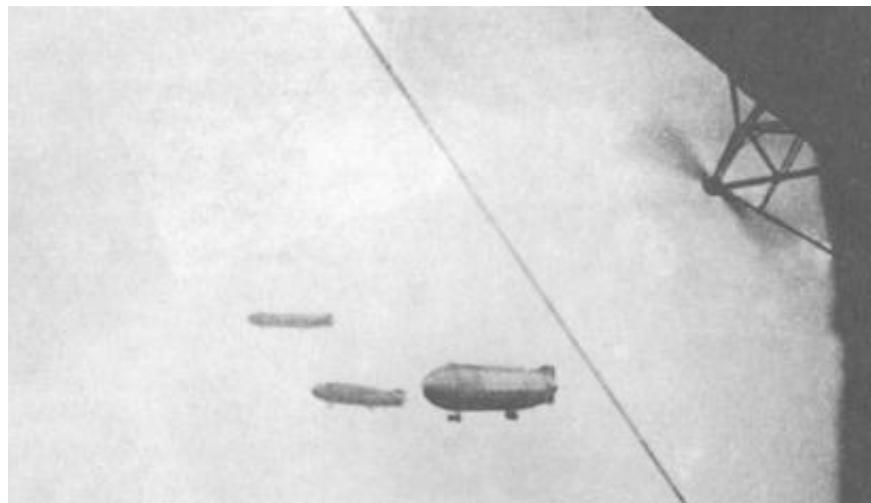
У прифронтовій смузі постійними небезпечними супутниками життя населення стали артилерійські обстріли з далекобійних гармат. Почалося використання авіації для бомбардування цивільних об'єктів у тилу. Під час бойових дій цивільне населення потрапляло під окупацію армій противника. Окупаційна влада з місцевим населенням зазвичай поводилася жорстоко: реквізіції, контрибуції стали звичним явищем. Особливо жорстоким був окупаційний

■ Бельгійські біженці. 1914 р.

■ Агітаційна листівка, яка показує звірства німецьких солдатів у Бельгії. 1914 р.

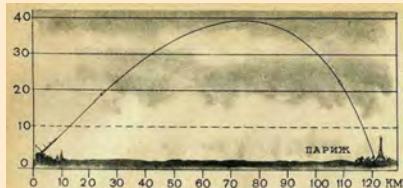
■ Німецькі дирижаблі «Цепеліни» прямують бомбардувати Лондон. 1915 р.

режим німецьких військ. Особливе обурення викликало вивезення на німецькі підприємства 60 тис. бельгійських робітників. (Це був ще один прецедент, породжений Першою світовою війною. Під час Другої світової війни це стало звичайним явищем.) Мирне населення прагнуло уникнути окупації, з'явилися мільйони біженців.

Усі ці проблеми більшість населення сприймала як необхідні страждання задля інтересів своєї держави. Однак терпіння народів було не безмежним.

Щоб мобілізувати населення і підтримувати його патріотичний дух, розгорталися пропагандистські кампанії. Журналісти, письменники, художники, вчені, музиканти стали солдатами «пропагандистської війни». Вони створювали плакати, брошури, листівки, що прославляли доблесть своїх військ, «викривали» злочини ворога та пробуджували ненависть до нього. Кожна зі сторін при цьому намагалася **створити образ ворога** і довести, що саме вона є найцивілізованишою.

■ Обстріл Парижа з гармати «Колосаль». 1918 р.

■ Революційний виступ у російській армії. 1917 р.

Кілька років такого життя спочатку викликало тихе невдоволення, але згодом переросло у відкритий протест. У воюючих країнах прокотилася хвиля страйків, демонстрацій, виступів і повстань. Справжньою сенсацією стала першотравнева демонстрація в Німеччині під гаслами «Кінець війні», «Геть уряд!». В Австро-Угорщині на знак протесту проти війни соціал-демократ Фрідріх Адлер 21 жовтня 1916 р. застрелив голову Ради міністрів графа К. фон Штургка. Найслабшою ланкою виявилася Російська імперія, де невдоволення наслідками війни вилилося в революцію і повалення монархії.

■ Німецький пропагандистський плакат 1915 р. Німеччина б'є Росію, побита Сербія тікає, Франція та Англія перелякані.

Доказом того, що патріотичні гасла втратили свій вплив, було **Великоднє повстання 1916 р. в Ірландії**. Вона мала отримати статус домініону в 1914 р., але цьому завадила війна. Це підштовхнуло радикальну частину діячів національно-визвольного руху до повстання. У ніч на 24 квітня 1916 р. 1,2 тис. повсталих захопили ключові пункти Дубліна та проголосили незалежність Ірландії. Протягом тижня 20-тисячна англійська армія придушила повстання. П'ятьох його керівників було страчено.

■ Барикади в Дубліні

■ Арешт ірландського націоналіста

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що означає вислів «тотальна війна»? Чому Перша світова війна стала такою?
2. Як воюючі країни забезпечували воєнну промисловість робочою силою?
3. Які зміни відбулися в житті мирного населення під час війни? Підготуйте презентацію на тему «Повсякденне життя в роки війни».
4. Використовуючи ресурси Інтернету, зробіть добірку плакатів часів Першої світової війни і поясніть їхній зміст.

МЕТА

- порівняти плани держав Антанти та Троїстого союзу щодо України
- пояснювати, як розгорталися бойові дії на українських землях визначити основні етапи

ДАТИ

- 1914 р.** — Галицька битва
1915 р. — поразка російських військ
1916 р. — Брусиловський прорив
1917 р. — червневий наступ російських військ і його поразка.
 Перемир'я

Геополітика — політологічна концепція, за якою зовнішня політика держав визначається географічними чинниками (положенням країни, природними ресурсами, кліматом тощо).

§8. Україна в планах воюючих держав. Бойові дії на території України в роки Першої світової війни

Кожна держава-учасниця Першої світової війни прагнула реалізувати свої геополітичні інтереси та плани. Україна в них посідала помітне місце через своє вигідне географічне положення і значний економічний та людський потенціал. На українські землі претендували Російська імперія, Австро-Угорщина, Німецька й Османська імперії, Румунія. Кожна з країн виправдовувала свої зазіхання історичною належністю цих земель їм.

Найбільш грандіозними були плани **Німеччини**. Намагаючись послабити Російську імперію, особливу роль у них вона відводила українським землям, оскільки саме вони мали стати відправним пунктом для подальшого завоювання світового панування. Україна також розглядалася як постачальник продовольства і сировини.

Австро-Угорщина здавна змагалася з Російською імперією за гегемонію (першість) у слов'янському світі. Австрійські Габсбурги сподівалися розширити свої володіння за рахунок південнослов'янських країн, а також українських земель Волині й Поділля. Також австрійці розглядали можливість створення незалежної від Росії Української держави.

Російська імперія проголосувала необхідність звільнення з-під влади Габсбургів «єдинокровних братів-русинів» Західної України й «возз'єднання уярмленої Русі» з Росією на засадах етнографічної спільнотості. Завдяки планованому оволодінню Галичиною, Буковиною й Закарпаттям російська влада планувала відсунути кордони імперії за Карпатські перевали. Плани щодо українських земель також мали **Османська імперія**, яка прагнула повернути під свою владу Крим та Північне Причорномор'я, і **Румунія**, яка претендувала на Бессарабію та Буковину.

- ? 1. Просплідкуйте за картосхемою, на які українські землі претендували правлячі кола Російської та Німецької імперій, Австро-Угорщини, Османської імперії та Румунії. 2. Які історичні виправдання могли наводити Російська імперія, Австро-Угорщина, Османська імперія та Румунія, претендуючи на українські землі?

**Із таємної доповідної записки Генерального штабу Німеччини
(1 грудня 1915 р.)**

Кожний, хто насправді знає і розуміє географічне та економічне положення, у яких перебуває Росія, є свідомий того факту, що Велика Росія може існувати тільки через просідання багатої України. Якщо ми зуміємо змінити стан України, зробивши її незалежною державою, і утримати незалежну Україну при житті, то з певністю завдамо смертельного удару Великій Росії. Тому Україну слід вважати серцем Великої Росії. В оцінці всіх експертів це володіння Україною робить Росію великою європейською потугою. Україна, відділена від Росії, створить мур між власне Росією, Центральними державами та Балканами, закриваючи доступ до Чорного моря.

- ?
- 1. У чому автор документа вбачав значення володіння Україною для Росії?
- 2. Чому існування незалежної України відповідало інтересам Німеччини?

Із початком війни українські землі перетворилися на театр воєнних дій між російською армією та австро-німецькими військами. На цій території діяв російський Південно-Західний фронт, до якого в 1916 р. додався ще й Румунський. У серпні-вересні 1914 р. тривала Галицька битва, у результаті якої росіяни оволоділи Східною Галичиною, Північною Буковиною та вийшли до Карпатських перевалів. Російські війська вступили до Львова й Чернівців. Тільки завдяки терміновій допомозі з боку Німеччини і перекиданню військ з інших фронтів Австро-Угорщина уникнула остаточного розгрому.

Наступним успіхом російських військ стало взяття фортеці **Перемишль**. Проте цей успіх виявився останнім. Німецькі війська

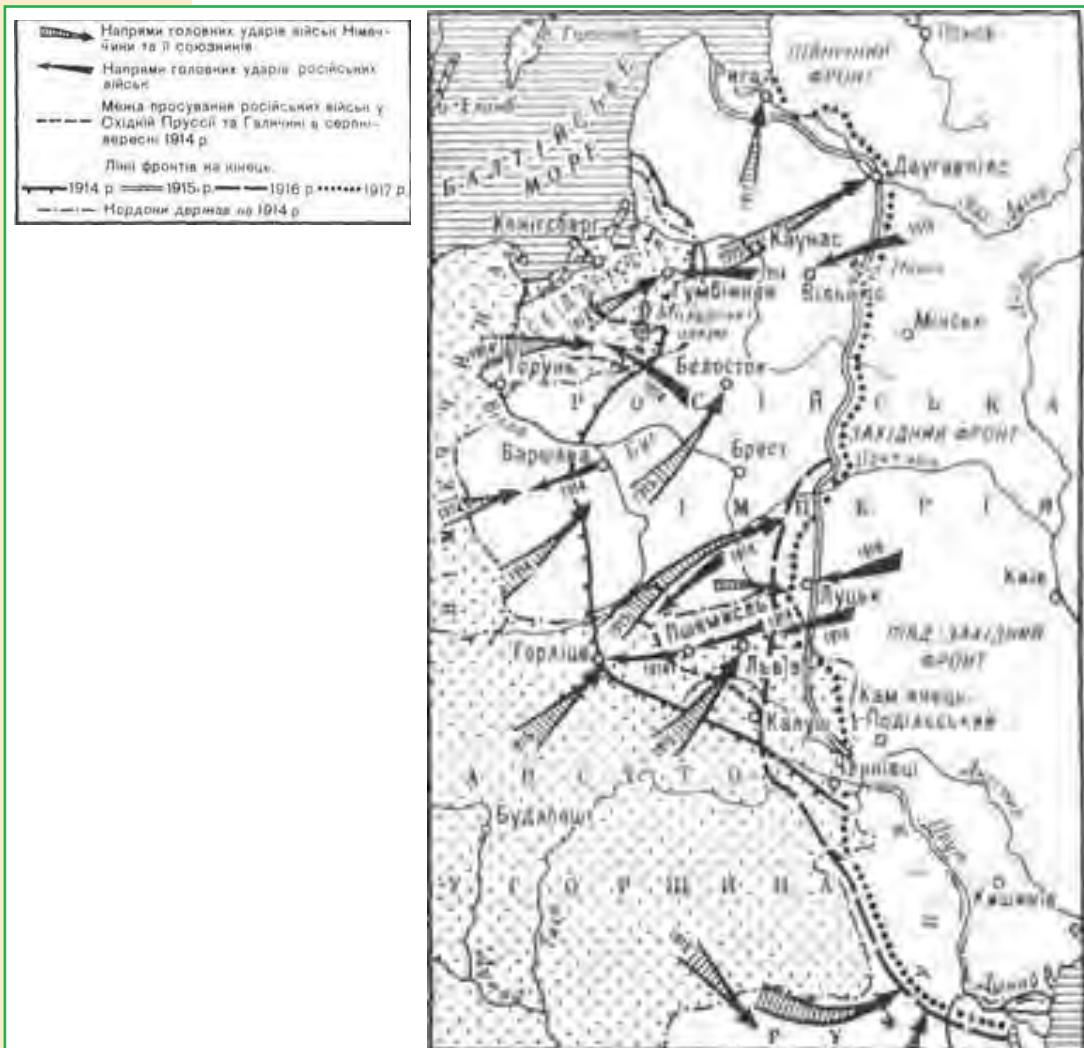
- Російські пропагандистські листівки, присвячені Галицькій битві

- ?
- Яку ідею намагалися донести автори листівок?

Зі спогадів генерала М. Головіна «Військові зусилля Росії у світовій війні» про ситуацію на Південно-Західному фронті в 1915 р.

...Важко словами передати весь драматизм становища. Тільки частина бійців, що перебувала на фронті, мала зброю, інші ж чекали на смерть свого товариша, щоб узяти його гвинтівку. Вищі штаби займалися винахідництвом, часом досить невдало, тільки б як-небудь викрутитися з катастрофи. Так, наприклад, у моє буття генерал-квартирмейстером (відповідальний за матеріальне забезпечення військ — авт.) 9-ї армії згадую телеграму штабу Південно-Західного фронту, отриману в серпні 1915 р., про озброєння частини піхотних рот сокирами, посадженими на довгі топорища. Передбачалося, що ці роти можуть бути використані для прикриття артилерії. Фантастичність цього розпорядження, що було задекларовано з глибокого тилу, була настільки очевидною, що мій командувач, генерал Лечицький, глибокий знавець солдата, заборонив давати подальший хід цьому розпорядженню, вважаючи, що воно лише підріве авторитет начальства. Я наводжу цю майже анекдотичну спробу ввести «алебардистів» тільки для того, щоб охарактеризувати ту атмосферу відачу, у якій перебувала російська армія в кампанії 1915 р. ...

■ Один із фортів фортеці Перемишль після обстрілу

■ Російський цар тікає з Галичини.
Карикатура

? Коли була створена
ця карикатура?

прорвали російський фронт у районі міста Горлиця і разом з австрійцями перейшли в загальний наступ. Російська армія, яка мала проблеми з постачанням, стрімко відступала. Австрійці до кінця червня 1915 р. повернули собі майже всю Галичину й Буковину, за винятком вузької смуги на схід від Тернополя. Крім Галичини, австро-німецькі війська під час наступу 1915 р. окупували Західну Волинь, Холмщину й Берестейщину. Німецьке й австрійське командування після такого успіху стало вважати, що Росія вже не здатна на серйозні наступальні дії. Проте влітку 1916 р. війська Південно-Західного фронту під командуванням О. Брусилова завдали несподіваного удару, який увійшов в історію як **Брусиловський прорив**. Російські війська просунулися по всьому фронту вглиб на 80—120 км, знову оволоділи Чернівцями, Коломиєю, Бродами та Луцьком, але не досягли жодної стратегічної мети наступу. До того ж у цих боях величезних втрат зазнали найбоєздатніші частини російської армії — імператорська гвардія. Загалом російські війська втратили близько 500 тис. осіб. Австро-німецькі втрати сягали понад 1,5 млн осіб убитими, пораненими, полоненими.

Після завершення цього наступу лінія фронту цілий рік залишалася майже незмінною. Тим часом у березні 1917 р. в Росії відбулася революція. Новий російський уряд, прагнучи зміцнити внутрішнє становище країни, улітку 1917 р. розпочав новий наступ, який завершився повним провалом і новими жертвами. Контрудар австро-німецьких військ примусив російські війська повністю залишити Галичину й відійти навіть далі, ніж у 1915 р. Ця лінія фронту проіснувала аж до укладення **перемир'я** в грудні 1917 р.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Яку мету мали напередодні війни держави Антанти та Троїстого союзу щодо України? Чому Україна була об'єктом зазіхань? 2. Як можна охарактеризувати бойові дії на території України в роки війни? Скільки разів воєнна хвиля прокотилася українськими землями за роки війни? 3. Поглядом якого року присвячена карикатура про втечу царя з Галичини? Свою відповідь обґрунтуйте. 4. Чому жодна зі сторін не змогла реалізувати своїх планів щодо України? 5. Англійський журналіст Л. Лоутон в одній зі своїх публічних доповідей зазначив: «Ліберальне ставлення Австрії до українців не подобалося Росії, і суперечки на цьому ґрунті стали однією з важливих причин світової війни». Чи погоджується ви з таким твердженням англійського журналіста?

МЕТА

- скласти уявлення про ставлення основних українських політичних сил до війни
- пояснити, чим зумовлено існування різних позицій

ДАТИ

- 1914 р.** — створення Головної української ради
- 1914—1918 pp.** — діяльність Союзу визволення України
- 1915 р.** — створення Загальної української ради

На початку війни емігранти-москвофіли із Галичини організували в Києві «Карпато-руський визвольний комітет». Він відразу прийняв звернення до русинів Галичини — їм пропонувалося стати на бік Російської імперії, зустрічати російську армію церковними процесіями, а тим, хто служить в армії цісаря, — повернути зброю проти Відня. Комітет також оперативно видав кишеневський довідник «Сучасна Галичина». Він призначався для офіцерів російської армії та містив усі основні відомості про край. До речі, це були єдині прояви діяльності галицьких москвофілів.

■ Перша сторінка газети — друкованого органу Союзу визволення України

§ 9. Перша світова війна та українські політичні сили

Воєнне протистояння Російської імперії та Австро-Угорщини розкололо національно свідоме українство. Відверто проавстрійську позицію зайняла утворена в серпні 1914 р. у Львові **Головна Українська рада** (ГУР) на чолі з К. Левицьким. ГУР являла собою об'єднання українських партій Галичини. Її учасники звернулися до українського народу з Маніфестом, у якому, зокрема, зазначалося: «Ненаситність царської імперії загрожує також нашому національному життю... яке знайшло захист у конституційному ладі австрійської держави... Нехай українське громадянство віддасть усі свої матеріальні й моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце визволеної України!». З ініціативи ГУР було сформовано легіон **Українських січових стрільців** (УСС).

У травні 1915 р. ГУР реорганізувалася у Відні в **Загальну українську раду**, яка була єдиним і найвищим представницьким органом українського народу Східної Галичини. Рада домагалася від австрійського уряду впровадження української адміністрації та шкіл у приєднаних районах Холмщини й Волині, згоди на поділ Галичини на українську і польську частини та утворення Українського університету у Львові. Німецька та австро-угорська влада не підтримала ідеї незалежної України, але задоволила низку другорядних вимог, зокрема щодо організації окремих таборів для військовополонених українців. У таборах засновували школи, бібліотеки, церкви, які активно займалися вихованням української національної самосвідомості, непримиренної ненависті до Російської імперії як поневолювачки і гнобительки українського народу.

5 листопада 1916 р. австро-угорський і німецький уряди оголосили про створення самостійного польського королівства, що складалося з польських земель, які входили до складу Російської імперії, а згодом і Галичини. На знак протесту Загальна українська

■ Дмитро Донцов

■ Симон Петлюра

■ Лідери Головної Української ради (ГУР)

рада саморозпустилася. Керівництво українським рухом на західно-українських землях зосередилося в **Українському парламентському представництві**, що складалося з депутатів-українців віденського парламенту й галицького сейму. Представництво захищало права українців в Австро-Угорщині.

Також позиції на підтримку Німеччини та Австро-Угорщини зайніяли емігранти з Наддніпрянської України, які заснували у Львові **Союз визволення України (СВУ)**, що діяв до літа 1918 р. Його першим головою був Д. Донцов. У жовтні 1914 р. СВУ видав програму **«Наша платформа»**, згідно з якою головна мета Союзу полягала у створенні самостійної Української держави з конституційно-монархічною формою правління.

СВУ мав своїх представників у Берліні, Софії, Стамбулі, Римі, Стокгольмі, Осло. На гроші, надані урядами Німеччини та Австро-Угорщини, СВУ здійснював пропагандистську діяльність. Діячі СВУ виступали з лекціями і доповідями, налагодили регулярне видання українською, німецькою, болгарською, турецькою, румунською, чеською, хорватською, італійською та шведською мовами багатьох науково-популярних видань про Україну. Перевидали «Кобзар» Т. Шевченка, праці українських істориків (зокрема М. Грушевського, хоча сам він ставився до СВУ неприхильно), географів, публіцистів, письменників. Допомога, що надавалася державами Четверного союзу, зараховувалася як державний борг

Українські політичні партії Галичини

Головна Українська рада
(створена 1 серпня 1914 р.)
Голова К. Левицький

Політичні емігранти з Наддніпрянської України

Союз визволення України
(4 серпня 1914 — червень 1918 р.)
Голова Д. Донцов

Загальна українська рада
(5 травня 1915 — листопад 1916 р.)
Голова К. Левицький

Українське парламентське представництво
Голова Ю. Романчук,
заступники Є. Петрушевич, Л. Бачинський

■ Засновники Союзу визволення України: В. Дорошенко, Д. Донцов, А. Жук, Г. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, Г. Залізняк

майбутньої самостійної України. Також СВУ наприкінці війни сприяв створенню з військовополонених українців у складі німецької та австро-угорської армій двох українських дивізій — Синьожупанної і Сірожупанної.

Історичною заслugoю СВУ було те, що він першим серед українських організацій проголосив своєю метою утворення самостійної Української держави.

Зі статті С. Петлюри «Війна та українці»

Світове значення бурі, що розпалюється, усвідомлюють всі, тому кожен має визначитися зі своїм ставленням... Такої визначеності... події вимагають і від нас, українців.

Вороги Росії при переході кордону будуть, звичайно, намагатися прихилити українську людність на свій бік і різними політичними обіцянками та національними принадами посіяти неспокій серед неї. Українці не піддадуться провокаційним впливам і виконують свій обов'язок громадян Росії... до кінця...

...Якщо в найбільш критичні дні випробувань народи Росії виконують свої обов'язки у ставленні до неї, то свідомість суспільства і його керівних кіл має просякти думка про надання цим народам і відповідних прав... Логіка речей промовляє за тим, що зміна ставлення до інородців торкнеться також і українців, і в перспективах розв'язання національного питання в Росії і українське питання теж буде поставлене на порядок денний. Тolerантна постава до українців Австрії, яку диктують обставини часу, відкрила б великі можливості: вона створила б потяг відірваної історичними умовами частини до національного українського цілого, зв'язаного з Росією; унаслідок того сталося би велике діло виправлення історичної помилки, а українському народові, що всі частини його були б з'єднані, відкрилась би можливість розвитку його багатих сил у єдинні з відродженою Росією і народами, що її заселяють.

- ?** 1. Які ідеї висловлює С. Петлюра у своїй статті? 2. Чим автор обґруntовує необхідність виконання українством свого «обов'язку» щодо захисту Російської імперії?

■ Бійці Синьожупанної дивізії під час навчань. 1918 р.

Проавстрійські та пронімецькі настрої не знайшли відгуку у Наддніпрянській Україні. Редактор журналу «Украинская жизнь» у Москві С. Петлюра закликав українців чесно виконувати свій обов'язок перед російською державою та підтримати зусилля Антанти.

Товариство українських поступовців (ТУП) зайняло нейтральну очікувальну позицію. Проте лояльність українських діячів Наддніпрянщини до Росії не пом'якшувала упереджене ставлення російської влади до українства. Це переконувало українців, що сподіватися на взаємність марно. Починаючи з 1916 р. у містах України почали масово виникати націоналістичні гуртки молоді, переважно студентів, які виступали за незалежність України.

Із кожним роком війни все більше набували популярності ідеї, які висунули більшовики. Вони засуджували війну й закликали «перетворити війну імперіалістичну на війну громадянську поневолених мас проти поневолювачів».

Активний діяч українського національного руху Д. Дорошенко, уповноважений громадської організації періоду війни «Союз міст», після окупації російськими військами Галичини й Буковини побував на цих територіях. Він так описав свої враження: «Тепер, коли до нас дійшли точні відомості про цілковитий погром українського життя в Галичині, коли київські в'язниці переповнені вивезеними галичанами, серед яких були професори університету, поважні старі священики, інтелігенти всіх професій, жінки, діти, селяни, гірські гуцули, коли ми побачили, що все це вихоплено з хати зненацька, без грошей, часто-густо напіводягнене, залякане досмерті, що везуть їх до Томської, Іркутської, Архангельської та Астраханської губерній, невідомо з якою метою і на який час, от тоді ми, київські українці, збагнули як слід, що являє собою "освободительная" війна і яку долю готовують нашому народові її наслідки».

? На які причини зростання антиросійських настроїв указує Д. Дорошенко?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- Чому Перша світова війна розколола національно свідоме українство? Що впливало на вибір діячів?
- Чому українські діячі приділяли багато уваги створенню українських національних формувань?
- Поміркуйте і висловіть аргументовану думку, позиція якої політичної сили вам найбільше імпонує.
- Підгответте розгорнутий план розповіді на тему «Українство в Першій світовій війні».

МЕТА

- скласти уявлення про Українських Січових стрільців
- розповісти про бойові шляхи підрозділу, визначити їхню історичну роль

ДАТИ

- 1914 р.** — утворення добровольчого легіону УСС
- 1915 р.** — переформування легіону в регулярний підрозділ австрійської армії — полк УСС. Бій на горі Маківка
- 1916 р.** — бій на горі Лисоня
- 1917 р.** — похід УСС на Правобережну Україну

§ 10. Українські Січові стрільці (УСС)

Напередодні Першої світової війни у Східній Галичині існував потужний національний військово-спортивний рух, провідниками якого були товариства «Сокіл» та «Січ». Із початком війни він став основою для створення першого українського військового підрозділу.

6 серпня 1914 р. у львівській газеті «Діло» з'явилося звернення Головної Української ради «до всього українського народу», у якому проголошувалася необхідність утворювати полки українських добровольців під назвою Українські Січові стрільці (УСС). На заклик відгукнулося 28 тис. добровольців, але на збори у Стрию наприкінці серпня — на початку вересня 1914 р. прийшли тільки 10 тис., оскільки деякі повіти Галичини були вже захоплені російською армією. Із них австрійська влада вибрала тільки 2,5 тис. стрільців (на це вплинули й перешкоди з боку поляків), яких поділила на десять сотень по 250 стрільців. Керувала формуванням підрозділу *Бойова управа УСС*.

Легіон, що складався з трьох куренів, увійшов до австрійської групи військ генерала А. Бормана. Із наближенням фронту до Львова австрійське командування намагалося кинути непідготовлений легіон у бій. Однак тимчасовий командир Т. Рожанковський відмовився виконати цей наказ. Згодом легіон очолив поручник М. Галущинський. Після прийняття присяги легіон було переведено до Закарпаття для бойової підготовки. Восени 1914 — взимку 1915 р. січовики взяли участь в обороні Карпатських перевалів і диверсійних акціях у тилу російських військ. У цих боях стрільці виявилися одними з найбільш боездатних солдатів австро-угорської армії. У грудні 1915 р. добровольчий легіон УСС був переформований на регулярний полк УСС австрійської армії. УСС відзначилися в боях за гору Маківка (березень 1915 р.), у звільненні Галичини від російської окупації. Однак бій за гору Лисоня на Тернопільщині (вересень 1916 р.) став останнім для полку УСС. Залишки полку були переведені на Волинь, де стрільців зобов'язали

■ Стрільці в одностроях 1914 і 1917 рр.

■ Бойовий прапор УСС

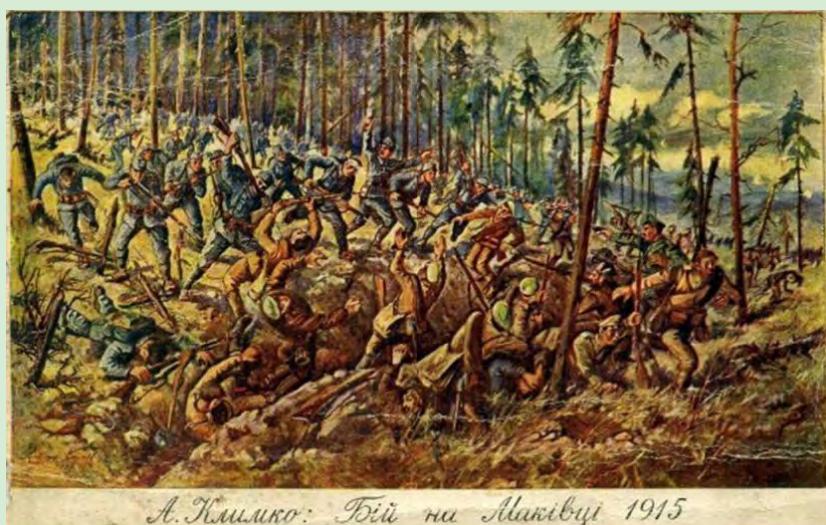
■ Стрільці на горі Маківка. 1915 р.

? Львівська газета «Діло» 2 травня 1915 р. про бій УСС під Маківкою писала: «Маківка — це перший визначний етап на тому шляху, яким українська нація зі стану пасивності переходила до стану активності, до чину. Битва на Маківці — це перша велика спроба галицьких українців стати найактивнішим чинником історії, стати ковалями й творцями своєї будучини». Поясніть, як ви розумієте це твердження. Чи згодні ви з ним? Чому?

допомагати австрійській окупаційній владі. Скориставшись цим, січовики, які у своїй більшості мали гарну освіту, відразу розпочали велику освітню роботу. Так, вони організували близько 100 початкових шкіл і працювали там учителями.

Після переформування полку в лютому 1917 р. січовики повернулися на фронт під місто Бережани. На початку липня 1917 р. під час останнього наступу російських військ у бою під Конюхами в полон потрапило багато січовиків. Врятуватися вдалося близько 400 старшинам і стрільцям. Згодом на їх основі було сформовано новий курінь УСС, який здійснив похід до річки Збруч.

У березні—жовтні 1918 р. полк УСС під командуванням сотника О. Микитки у складі австро-угорської армії здійснив похід

А. Климко: Бій на Маківці 1915

■ Бій на Маківці. Художник А. Климко, 1915 р.

«...здається, гора рухається, дихає пеклом. Так минала година за годиною. Це був третій пам'ятний день московського наступу на Маківку. Змагалися дві сили. Одна сказала: візьму будь-якою ціною, а друга відповіла: ні за яку ціну не віддам...»

Стрілецькі пісні

Стрілеці залишили після себе значну пісенну спадщину. Згодом вони загадували: «Якби не пісня, були би ми подуріли, а так зійшлися на хвильку, заспівали і легше стало...». Серед найбільш відомих постатей в історії стрілецької пісні — сини греко-католицьких священиків Роман Купчинський, Лев Лепкий, Степан Чарнецький і селянський син Михайло Гайворонський. Найвідомішими стрілецькими піснями стали: «Ой у лузі червона калина...» (С. Чернечський), «Чуєш, брате мій» (Л. Лепкий) тощо. Їх співали і співають наступні покоління борців за Україну.

■ Спадкоємець австрійського престолу Карл Габсбург на огляді сотні Р. Дудинського. Гнильче (Україна, Тернопільщина), 1915 р.

■ Сотня січових стрільців під час військової підготовки. Київ, 1918 р.

у Наддніпрянську Україну. Він був розташований на Херсонщині й прикомандирований окупаційною владою до групи архікнязя Вільгельма Габсбурга (полковника Василя Вишваного). У жовтні 1918 р. полк УСС було переведено до Чернівців. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у листопаді 1918 р. стрільці прибули до Львова, де стали ядром Української галицької армії (УГА).

У грудні 1917 р. із колишніх полонених січовиків і вихідців із Галичини в Києві було створено Галицько-Буковинський курінь січових стрільців (із початку 1918 р. — Курінь січових стрільців).

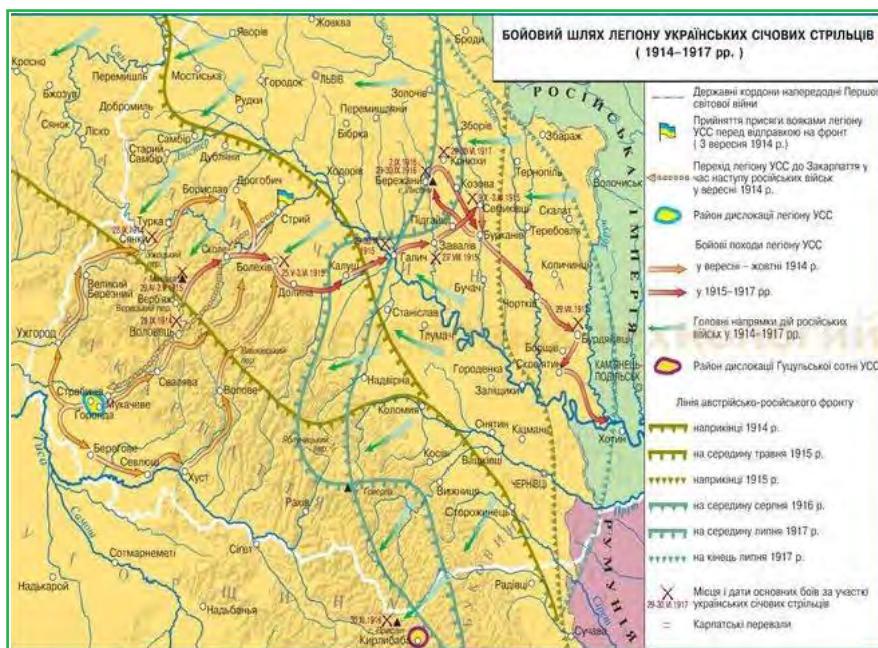
Особливістю битви під Семиківцями було те, що в боях над Стріпою в 1915 р. брала участь **Жіноча чота УСС** — перший військовий жіночий підрозділ у Європі (33 жінки). У битві під Семиківцями чотою керувала хорунжа **Софія Галечко** (крайня праворуч), одна з перших українських жінок-офіцерів (ліворуч — Г. Дмитерко, у центрі — О. Степанів). Із перших днів битви жіночий підрозділ опинився на передовій і зазнав відчутних втрат.

Василь Вишиваний (Вільгельм Габсбург) (1895—1950(?)) — онук австрійського імператора Франца Йосифа, австрійський архікнязь, ерцгерцог. Із молодих років проживав в українському середовищі Галичини. Самостійно вивчив українську мову. Брав участь у Першій світовій війні. У квітні 1918 р. був призначений командиром УСС. У 1919—1920 рр. співпрацював із С. Петлюрою. У 1921 р. повернувся до Відня. Був тісно пов'язаний з українською еміграцією. У 1947 р. заарештований радянськими спецслужбами. Загинув у радянських таборах. Автор збірки поезій українською мовою «Минають дні» (1921 р.).

Він повністю підтримав УЦР, а згодом став однією з кращих частин армії УНР і був поступово реорганізований у корпус. Командиром призначили полковника **Є. Коновалця**.

Таким чином, січові стрільці, узявши активну участь у Першій світовій війні, стали основою майбутньої української армії як на західноукраїнських землях, так і в Наддніпрянщині, яка до 1921 р. вела непосильну боротьбу, відстоюючи завоювання Української революції.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Чому УСС вважалися одним із найкращих підрозділів австрійської армії?
2. Як би ви оцінили роль підрозділу в історії України? 3. Підготуйте презентацію на тему «УСС у подіях Першої світової війни».

МЕТА

- визначити риси, етапи російської політики на українських землях та пояснювати її зміст

ДАТИ

1914—1915, 1916—1917 pp. — російська окупація Східної Галичини й Північної Буковини

Депортация — організоване владою примусове виселення осіб або груп населення, а інколи й народів, із місць постійного проживання.

Репресія — захід державного примусу, залякування або покарання, у тому числі й за ідейні переконання, нерідко позасудовим шляхом.

§ 11. Політика Російської імперії на українських землях у роки Першої світової війни

Російська влада вже в перші дні війни стала здійснювати в Наддніпрянщині широкомасштабні акції проти українства, звинувачуючи його в «австрофільстві», «сепаратизмі» та «мазепинстві». Так, у Києві було заборонено випуск газети «Рада», тижневика «Село», місячників «Українська хата» (редактора П. Бочацького відправили в заслання до Сибіру) та «Літературно-науковий вісник». Заарештували М. Грушевського, який на початку війни повернувся зі Львова до Києва, і заслали спочатку до Симбірська, а потім до Казані. У глиб імперії висилали й інших українських громадсько-політичних діячів. Крім того, до лав російської армії було мобілізовано 3,5 млн українців.

Перемога росіян у Галицькій битві в 1914 р. привела до окупації Східної Галичини й Північної Буковини. Захоплені землі російська влада вирішила включити до складу Російської імперії. З'явилися Тернопільська, Львівська, Чернівецька та Перемишльська губернії, які були об'єднані в тимчасове військове Галицько-Буковинське генерал-губернаторство на чолі з князем Г. Бобринським. У своїх діях він керувався таким принципом: *«Східна Галичина і Лемківщина — споконвічна корінна частина одної великої Русі; у цих землях корінне населення завжди було російським, устрій їх через це повинен бути заснований на російських засадах. Я буду запроваджувати тут російську мову, закон і устрій».*

Виходячи з цього, його політика щодо українців та інших етнічних груп мала **репресивний характер**. В умовах запровадженого воєнного стану закривалася українська преса, заборонялося видавати книги українською мовою, припинялася діяльність українських партій, «Просвіт» та інших організацій. Розгорнулася реорганізація шкіл за російським зразком і почалося переведення

■ Російські військові на вулицях Львова

■ Території Галичини і Буковини, окуповані російськими військами в 1914—1915 рр.

їх на російську мову навчання (не менше 5 годин на день). Планувалося русифікувати Львівський університет. Натомість діяли польські школи, виходило чимало газет, польська мова функціонувала нарівні з російською.

27 вересня 1914 р. у Львові стався великий антисемітський погром. У 1915 р. проводилося виселення євреїв із прифронтової зони.

У жовтні 1914 р. на території генерал-губернаторства розпочалася діяльність жандармського відділу, який за кілька місяців здійснив близько 1000 обшуків і 1200 арештів. До «неблагонадійних осіб» (українофілів) застосовувалася депортація. У 1914—1915 рр. було вислано 10 тис. осіб і переселено 2364.

Також набуло поширення взяття заручників для запобігання акцій саботажу, шкідництва та псування майна. Заручниками ставали переважно євреї серед банкірів, підприємців та інтелігенції. У 1915 р. під час відступу російської армії з краю було вивезено 554 (за іншими даними — 700) заручники.

Переслідувань зазнала й греко-католицька церква. Священиків заарештовували й висилали у глиб Росії. Не уникнув арешту та заслання і митрополит А. Шептицький. Його звільнили лише з початком революції 1917 р. Замість греко-католицьких до краю завозили православних священиків і створювали православні парафії із школами при них (до березня 1915 р. в Галичині було відкрито 33 такі школи). Так Російська православна церква намагалася покінчити із греко-католицькою та примусити її прибічників повернутися до православ'я. Проте незважаючи на тиск, у православ'я перейшла лише 81 парафія з 1874.

Така репресивна політика, що дісталася назву «європейський скандал», викликала осуд і в самій Росії.

Влада росіян притрималася до літа 1915 р. Відступ супроводжувався погромом українства і нищенням майна. Російське

Із перших днів окупаційна влада запровадила жорсткий режим і нові правила, щоб принаймні зовні Львів набув російських рис. На вежі ратуші встановили російський триколор. Середньоєвропейський час змінили на петроградський. Усі вивіски на крамницях, установах і трамваях переписувалися російською мовою. В обіг увійшли російські карбованці за заниженим курсом (1 австрійська крона = 30 копійок, але реально вона оцінювалася вище). Було встановлено комендантську годину з 10-ї вечора до 4-ї ранку, посилено режим реєстрації в готелях, заборонено продаж алкогольних напоїв (за винятком пива на розлив). Новий режим торкнувся навіть музикантів, яким заборонялося грати на вулицях.

■ Роздача продовольства на вулицях Львова. Зима 1915 р.

командування віддало військам наказ, за яким залишена територія «...повинна бути перетворена на пустелю, тобто звільнена як від населення, так і від усього, що могло становити для ворога певну цінність». Із практичного боку це означало масове виселення людей, особливо чоловіків від 17 до 45 років, вивезення або знищенння продовольчих запасів, у тому числі посівів зернових культур. Примусово на схід було депортовано 100 тис. українців.

Зі спогадів М. Грушевського

Поголовно виселено українських священиків, або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без різниці жінок, дітей, старців, хворих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить всяку ймовірність.

- ?** 1. На яких заходах російської влади акцентує увагу історик? 2. Якою була мета цих акцій? 3. Висловіть припущення, чому подібні заходи викликали таку емоційну оцінку.

Зі «Спогадів» депутата Державної думи, лідера партії кадетів П. Мілюкова

Наши праві націоналісти в особі графа Г. Бобринського, зайнявши адміністративні посади в «П'ємонті українства», почали переслідувати український національний рух і силою навертати уніатів до православ'я. Тяжке враження справив арешт митрополита А. Шептицького, який мав неабиякий вплив та авторитет у краї. Усе сприяло нарощанню ворожості місцевого населення до переможців.

- ?** 1. Яким було ставлення російського політика до діяльності адміністрації генерал-губернаторства? 2. Чому, на вашу думку, російські політики, погляди яких відображав автор документа, не погоджувалися з урядовою політикою на західноукраїнських землях?

■ Залишки українського села, спаленого під час відступу російських військ. 1915 р.

У результаті Брусиловського прориву 1916 р. російська влада відновила Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, заїнятих по праву війни, що існувало в липні 1916 — лютому 1917 р. і складалося з Чернівецької та Тернопільської губерній. Очолював його генерал Ф. Трепов. Головним завданням адміністрації він вважав забезпечення потреб армії, фронту та «унікнення всякої політичної тенденції при управлінні краєм». Щодо українства та інших етнічних груп політика в цей період була переважно нейтральною. Безперешкодно видавалися дозволи на відкриття українських шкіл. Надавалася допомога населенню, що постраждало від воєнних дій: постачання продовольства, будівельних матеріалів, посівного матеріалу тощо. У церковній політиці підтримували виключно Російську православну церкву.

- Візит російського імператора Миколи II до Львова. Квітень 1915 р. Монарха зустрів і рапортував генерал-губернатор граф Г. Бобринський. Під час виступу перед жителями цар заявив: «Нехай буде єдина, могутня, неподільна Русь».

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Яку мету мала окупаційна політика Росії на західноукраїнських землях у роки Першої світової війни? 2. Які прошарки українського суспільства першими зазнавали репресивних заходів? 3. Висловіть припущення, чим була зумовлена зміна репресивної політики росіян на західноукраїнських землях у 1916—1917 рр. 4. Складіть порівняльну таблицю окупаційної політики Російської імперії на західноукраїнських землях у 1914—1915 та 1916—1917 рр. 5. Підготуйте презентацію про діяльність митрополита А. Шептицького в роки війни.

МЕТА

- визначати особливості життя в Наддніпрянській Україні в період війни
- характеризувати проблеми, які спричинила війна

§ 12. Наддніпрянщина в роки Першої світової війни

Війна докорінно змінила життя не лише на західноукраїнських землях, на яких з перших днів війни точилися бойові дії, а і Наддніпрянської України. Тут пролягав тил російської армії, утримання якої лягло на плечі населення цих земель. На території України розміщувалося майже 4 млн солдатів російської армії.

Війна позначилася на зовнішньому вигляді міст і сіл. Вулиці вкрилися патріотичними плакатами й закликами, наповнилися чоловіками у військовій формі, біженцями. Змінився вигляд вітрин та асортимент більшості крамниць. Почали з'являтися жінки у траурному одязі. Військові шпиталі (лазарети) стали невід'ємним елементом пейзажів міст. Для мільйонів людей війна стала нескінченним джерелом тривоги за долю рідних та близьких, які перебували в армії або прифронтових районах. Крім зовнішніх змін, відбулися й глибокі зрушення, що стали передумовою революційних подій. Загалом життєвий рівень населення суттєво знизився.

Російська імперія вступила у війну найменш підготовленою до тривалих бойових дій. Пристосування економіки до нових реалій забрало значно більшого часу, ніж в інших великих держав. До того ж негативні наслідки війни були більш відчутними й руйнівними. Так, незважаючи на значні потреби фронту, у дев'яти губерніях Наддніпрянщини на 27 % скоротилися обсяги сільськогосподарського виробництва, видобування залізної руди — на 46 %, марганцю — на 29 %, виплавка чавуну — на 32 %, сталі — на 33 %. Через масові мобілізації гостро посталася проблема кадрів. Припинили роботу 1,4 тис. промислових підприємств. Найслабшою ланкою економіки виявився транспорт. Його неритмічна робота

■ Парад у Києві 1914 р.

■ Патріотичний плакат часів Першої світової війни

■ Відвідувачі у шпиталі

■ Біженці з Галичини. 1915 р.

спричинила в окремих регіонах труднощі із забезпеченням продовольством за наявності його значних запасів. Сталися провали з постачанням міст, військ і забезпеченням роботи великих промислових підприємств. Цілі регіони опинялися в ізоляції.

Ще одним негативним явищем стала інфляція, яка сягнула більше 400 %. Ціни на окремі товари вже в 1916 р. зросли у 2—8 разів. Не дали очікуваного ефекту спроби врегулювати продовольче питання надзвичайними заходами: урядові заготівлі, реквізиції (у листопаді 1916 р. була введена примусова хлібна заготівля (розкладка) за фіксованими цінами). Небачено активізувалися чорний ринок і спекуляція. Запровадження від початку війни в Росії «сухого закону» стало ще одним негативним кроком, який підірвав економіку країни. Втрати бюджету дорівнювали військовим витратам. Поширення самогоноваріння, вживання наркотиків загострило проблему злочинності.

Величезні збитки війна завдала населенню прифронтових територій. Так, у деяких повітах Волині в 1915—1916 рр. господарське життя майже припинилося. Постійні реквізиції зерна, фуражу й худоби, примусові роботи стали надмірним тягарем для населення.

Перша світова війна привела до появи на території Наддніпрянщини мільйонів **переміщених осіб** — біженців, військовополонених, депортованих. Це було зумовлене тим, що Східний фронт, який, на відміну від Західного, поширювався на сотні кілометрів, захоплюючи все нові території. Частина населення добровільно залишала свої місця під страхом опинитися в епіцентрі боїв і загинути, інша — із політичних міркувань, не бажаючи стати об'єктом насилля як помста за нелояльність. Російське командування також відзначилося акціями депортациї. Як наслідок на 1917 р. в Російській

П. Масальський-Кошуро, який виконував обов'язки харківського губернатора, видав низку постанов щодо боротьби з дорожнечею. Поліція, намагаючись їх реалізувати, вдалася до терору проти дрібних торговців. «Треба повісити одного, другого, третього, і тоді все буде гаразд», — заявляв він. Час від часу з'являючись на харківських ринках, він довільно визначав ціни на продовольчі товари, після чого вони надовго зникали з продажу.

? Чому такі заходи не давали бажаного результату?

■ Зби́р уро́жаю́ жінка́ми

імперії переміщені особи становили 5 млн осіб, серед яких 1 млн розмістилися в Наддніпрянській Україні. До цієї кількості слід додати сотні тисяч військовополонених, робітників із Середньої Азії та Китаю. До такого потоку переміщених влада була не готова. Спочатку їхньою долею опікувалися різні громадські благодійні організації, церква. Першою українською громадською організацією, що опікувалася проблемою українських біженців, стало створене навесні 1915 р. «Товариство допомоги населенню Півдня Росії, яке постраждало від війни». Державна допомога виявилася мізерною та неефективною через бюрократичні перешкоди й розкрадання.

Як і в Європі, війна змінила становище жінок у суспільстві. На їхні плечі лігувесь тягар виробництва та турботи про сім'ю. Кількість жінок у промисловості зросла з 15 тис. у 1914 р. до 133 тис. у 1917 р., що становило майже 30 % працівників. Жінки були основною робочою силою і в сільському господарстві, де залишилося менше ніж 39 % працездатних чоловіків. Багато жінок, насамперед городянок, закінчували курси сестер милосердя й працювали в шпиталях і лазаретах, надавали медичну допомогу пораненим на фронті.

■ Листівка. 1914 р.

Воєнні дії, голод та хвороби спричинили зростання кількості дітей-сиріт і безпритульних. Незважаючи на свій юний вік, деякі діти, нарівні з дорослими працювали в медичних закладах і навіть тікали на фронт і брали участь у бойових діях.

Затягування війни змінило ставленні до неї населення. Патріотичне піднесення та ентузіазм періоду її початку вичерпалися. Солдати втомилися від війни та втрачали розуміння того, за що саме вони ризикують власним життям.

Надмірне збагачення одних та зубожіння інших спричиняли обурення широких верств суспільства. У тогочасній Україні був відомий вислів: «Кому війна, а кому мати рідна». Невдоволення населення безпорадністю влади в умовах наростання труднощів воєнного часу сприяло поширенню соціальних протестів. У Наддніпрянщині зросла страйкова боротьба робітників за свої права. Відбулося понад 160 селянських виступів.

У Російській імперії також проявилися ознаки політичної кризи. Влада почала втрачала контроль над країною.

■ Діти-біженці в черзі за хлібом і цукром

Зі скарги селян Одеського повіту уповноваженому із заготівлі хліба для армії (1915 р.)

Ми послали своїх синів захищати батьківщину від навали ворогів, а сім'ї залишилися без робочих рук; грошей для найму робітників немає, господарства близькі до зруйнування... ми позбавлені можливості розрахуватися з робітниками, бо неможливо продати хліб навіть перекупникам, які відмовляються приймати його за півдарма...

- ? 1) Які факти тогочасного життя наведено в документі? 2) Який висновок на підставі цих фактів можна зробити про вплив війни на становище в сільському господарстві Наддніпрянщини? 3) Чому існували проблеми зі збутом хліба?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які негаразди уразили українські землі в роки Першої світової війни?
2. До яких соціальних змін в Україні призвела війна? 3. Хто такі переміщені особи? 4. Чому в роки війни в промисловості та сільському господарстві Наддніпрянщини відбулося скорочення виробництва? 5. Створіть плакат-інфографіку «Наддніпрянська Україна в роки Першої світової війни».

МЕТА

- визначати і пояснювати характерні риси австрійської політики на українських землях

ДАТИ

- 1915—1916, 1918 рр.** — відновлення австрійської влади у Східній Галичині й Північній Буковині
1915—1918 рр. — окупація австро-німецькими військами Волині

Концентраційний табір — місце для ізоляції реальних або уявних противників держави, політичного режиму.

Інтернування — затримання однією з воюючих держав громадян ворожої сторони, які проживають на її території, до закінчення війни.

- Австрійські війська повертаються до Львова. 1915 р.

- Концентраційний табір у Талергофі після будівництва бараків

§ 13. Політика Австро-Угорщини на українських землях у роки Першої світової війни

Із початку війни західноукраїнські землі стали безпосереднім театром бойових дій. Влада Австро-Угорщини, як і Росії, ставилася до українського населення з підозрою і вже з перших днів війни видала розпорядження про енергійну боротьбу з московофільним рухом із «*застосуванням найширших засобів екзекуції та без будь-якого помилування звинувачених*». Командувач австро-угорських військ східного напрямку ерцгерцог Фрідріх із цього приводу заявляв, що Галицька битва серпня-вересня 1914 р. програна через «*запроданство і зраду місцевого населення*». Із вини як центрального уряду, так і місцевих адміністрацій попереджувальні заходи перетворилися на пошук винних у воєнних поразках і безконтрольний терор проти всього українського населення. Він супроводжувався відвертими зловживаннями військових і жандармів, серед яких з особливою жорстокістю до українців ставилися угорці. За далеко не повними даними, за роки війни 36 тис. цивільних українців, у тому числі старих і жінок, було страчено. Тисячі українців, переважно московофільських поглядів, звинувачених у нелояльності до влади, були **інтерновані** до спеціальних концентраційних тaborів у глиб Австрії, де їх роками утримували в жахливих умовах без суду й слідства. Найжорстокішим вважався табір Талергоф, через який за роки війни пройшли 14 тис. українців, із яких близько 2 тис. загинуло. Деякі історики вважають його першим концентраційним табором у Європі.

Боротьба з московофільством та інтернування значної кількості українців до концентраційних тaborів стали характерною рисою ставлення Австро-Угорщини до українства в роки війни. Українська трагедія, яка стала предметом для дебатів в австрійському парламенті, організована австро-угорськими урядовцями, тривала до того часу, поки в центрі не усвідомили надмірність здійснюваних заходів. За рішенням імператора від 7 травня 1917 р. Талергоф та інші концентраційні тaborи закрили, а всіх заарештованих звільнили.

Зі спогадів свідків масових злочинів австро-угорців щодо українців

1. 14 вересня 1914 р. військовий патруль провадив 45 українців, арештованих як підозрілих у належності до московофільства, із села Волиця Добромильського повіту до Перемишля. Тільки-но арештовані з'явилися на вулицях міста, натовп почав до них кричати: «Зрадники! Нашибеници!». Випадково повз них проходив відділ угорських гонведів. Після короткої розмови з комендантам патруля угорці кинулися із шаблями на арештованих і порубали їх. 42 особи загинули, а троє перебували у важкому стані, але вижили.

2. У селі Синевидську Верхньому 19 жовтня 1914 р. угорські військовики повішали 11 українських селян, яких військово-польовий суд 55-ї дівізії інфanterії визнав винними в державній зраді.

- Виселення українських селян австро-угорськими солдатами

Скупчення великої кількості військ, втрата житла, проживання в антисанітарних умовах призводило до поширення різноманітних захворювань. На Гуцульщині через відсутність належної медичної допомоги майже всі сільські жителі були заражені венеричними хворобами, масового характеру набула епідемія сипного тифу. Туберкульозом було уражено близько 25 % населення Східної Галичини.

У зв'язку з бойовими діями, голодом, спалахом хвороб, вивезенням населення воюючими сторонами різко зменшилася кількість жителів Східної Галичини. За даними австрійського перепису 1910 р., населення Східної Галичини налічувало 5,253 млн осіб, а в 1914—1921 рр. зменшилося на 12 %.

Окупація росіянами Східної Галичини й Північної Буковини викликала хвилю біженців. Уже у вересні 1914 р. до Відня прибули 60—70 тис. біженців із Галичини й Буковини. У 1915 р. їхня кількість збільшилася до 450 тис. осіб.

У цій ситуації Австрійське міністерство війни вирішило організувати для цих людей табори. Загалом їх було створено дев'ять. Розміщення в таборах відбувалося за національною ознакою. Українці перебували в трох: Гмюнд (Нижня Австрія), Вольфсберг і Санкт-Андре (Карінтия). Найбільший серед них Гмюнд уміщував понад 200 тис. біженців. Для них були створені досить непогані умови: бараки мали опалення, електричне освітлення, каналізацію, водогін. Існували лікарні, централізовані кухні, ідалальні, банно-пральні споруди. Для дітей були створені школи, для задоволення духовних потреб — церкви. Таким чином, система тaborів для воєнних біженців стала добре організованим кроком австрійської влади, який забезпечив гарантований державою захист для українців із прифронтових регіонів.

У 1918 р., після вступу австрійської армії на територію України, табори втратили сенс, і більшість населення повернулася до своїх домівок.

Проявом політичної кризи в Австро-Угорщині була вимушена згода офіційного Відня на невигідне для нього вирішення польської проблеми. 23 жовтня 1916 р. австрійський імператор Франц Йосиф разом із німецьким кайзером Вільгельмом оголосили про відновлення на польських землях, відвоюваних Німеччиною в Російській імперії, Польської держави під фактичним німецьким протекторатом. Відчуваючи своє безсилия перед Німеччиною, для захисту своїх державних інтересів і запобігання майбутнім польсько-німецьким претензіям на Галичину австрійці змогли лише включити до документа твердження про «неділіму цілісність» Галичини у складі Австро-Угорщини. 5 листопада імператор підтвердив «особливий» статус Галичини та її автономію без будь-якого поділу на польську та українську частини. Це викликало протести українських громадсько-політичних діячів краю.

■ Урочистості в таборі. Позаду розташовуються бараки для біженців

■ Біженці з Волині. 1916 р.

Зі спогадів в'язня Талергофа

До зими 1915 р. в Талергофі не було бараків. Люди лежали на землі просто неба, у дощ та мороз. Щасливі були ті, хто над собою мали ряддину, а під собою — оберемок соломи. Проте незабаром солома витиралася і змішувалася з брудом і потом. Цей бруд був поживним середовищем для незліченних паразітів, які розносять по всьому Талергофу заразні хвороби.

- ? 1. У яких умовах утримували інтернованих? 2. Чим було зумовлене таке ставлення?

Незважаючи на упередженість щодо українців, австрійська влада активно здійснювала мобілізацію чоловіків-українців до лав армії Австро-Угорщини. За різними оцінками, було мобілізовано від 350 до 700 тис. чоловіків, із яких загинуло 90—120 тис. осіб.

Економічні та людські втрати Галичини

Зруйновано господарських та житлових будинків	40 %
Знищено промислових споруд	1,5 тис.
Нафта промисловість зменшила виробництво	30 %
Втрати серед мирного населення	350 тис. осіб

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Якими були характерні риси австрійської політики на українських землях у роки Першої світової війни? 2. Що впливало на зміну політики? 3. Чим були зумовлені репресивні акції австрійської влади проти українців? Яким був їхній розмах? 4. Як в Австро-Угорщині розв'язували проблему українських біженців? 5. Складіть розповідь-презентацію про долю українських біженців в Австро-Угорщині. 6. Порівняйте політику Росії та Австро-Угорщини щодо українства в роки війни.

МЕТА

- пояснювати, як вплинули на хід війни вступ у неї США й Лютнева революція в Росії
- характеризувати розгортання воєнних дій у 1917—1918 рр., «14 пунктів» Вільсона

ДАТИ

- 1 лютого 1917 р.** — початок Німеччиною необмеженої підводної війни
- Березень (лютий) 1917 р.** — Лютнева революція в Росії
- Квітень 1917 р.** — вступ у війну США
- 7 листопада 1917 р.** — більшовицький переворот у Росії
- Грудень 1917 р.** — укладення перемир'я на Східному фронті
- Березень—липень 1918 р.** — останній наступ німецьких військ. Друга «битва на Марні»
- Вересень—жовтень 1918 р.** — капітуляція Болгарії та Туреччини. Розпад Австро-Угорщини
- 11 листопада 1918 р.** — Комп'єнське перемир'я. Кінець Першої світової війни

§ 14. Воєнні кампанії і події 1917—1918 рр.

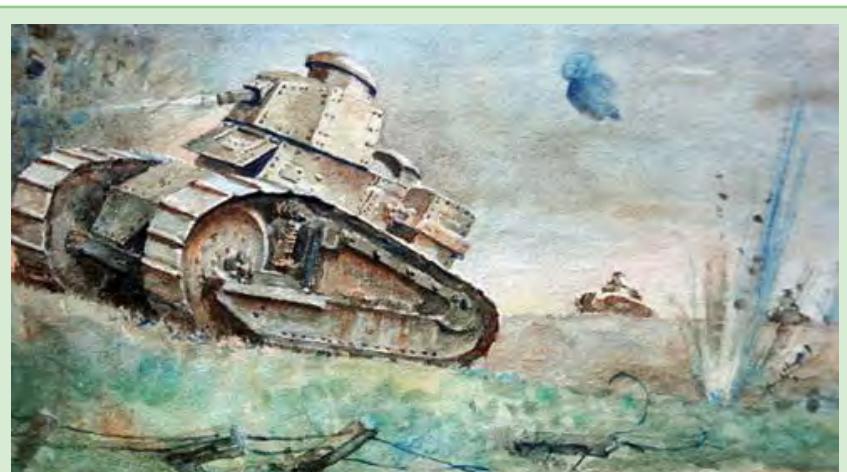
Після втрат 1916 р. Німеччина та її союзники не планували на 1917 р. значних наступальних операцій. Натомість Антанта намагалася розпочати скоординований наступ на всіх фронтах. Проте в ці плани втрутилася **революція в Росії**.Хоча новий уряд, який прийшов до влади після повалення царизму, і заявляв про своє бажання брати участь у війні до переможного завершення, російська армія стрімко втрачала боєздатність. Перспективи виходу Росії з війни налякали союзників, але додали сподівань на перемогу Німеччині.

У той час як у Росії наростала революція, до війни на боці Антанти приєдналися США. Тривалий час вони утримувалися від вступу у війну, постачаючи зброю, боеприпаси і продовольство країнам Антанти й одночасно ведучи торгівлю через нейтральні країни з їхніми противниками. Однак інтересам США відповідала перемога Антанти. Також правлячі кола США, прагнучи відігравати важому роль у світі, усвідомлювали, що без участі у війні не зможуть претендувати на частку в розподілі «післявоенного пирога».

Приводом для **вступу у війну для США** стало рішення кайзера Німеччини з 1 лютого розгорнути необмежену підводну війну, у якій вбачався єдиний шлях до перемоги. Це викликало обурення американців. З лютого 1917 р. президент США В. Вільсон оголосив про розрив дипломатичних відносин із Німеччиною, а 6 лютого Конгрес заявив про вступ у війну на боці Антанти. Формальним приводом до війни стала перехоплена німецька дипломатична депеша (**«Нота Циммермана»**), у якій ішлося про таємні переговори Німеччини й Мексики про союз проти США. Через рік у Європі вже було 2 млн американських солдатів. Вступаючи у війну, США не стали з'язувати себе союзницькими угодами, розраховуючи на мирних переговорах після війни відігравати роль головного арбітра.

■ Американський пропагандистський плакат 1917 р., на якому Дядько Сем благословляє командувача експедиційних сил США в Європі генерала Дж. Першинга на війну з Німеччиною

Зі спогадів англійського офіцера про наступ під Камбрє

Ми їхали крізь розриви, але довкола нас тільки падали шматки землі. Німецькі позиції були розтрощені до невіднізання — ми долали вирву за вирвою, і майже всі вони були заповнені багнюкою і людськими тілами.

■ Поразка російських військ у Галичині. 1917 р.

Тим часом генеральний наступ країн Антанти навесні 1917 р. виявився невдалим. У квітні в районі Реймса французи зазнали величезних втрат (понад 500 тис. осіб). Цю операцію французьких військ за ім'ям їхнього командувача генерала Р. Ж. Нівеля назвали «бійнею Нівеля». У французькій армії спалахнули заколоти проти продовження безглуздої війни. Новий командувач французьких військ А.-Ф. Петен (герой оборони Вердена) жорстокими заходами й деякими покращеннями умов перебування солдатів на фронті зміг навести лад у військах.

Тим часом увесь тягар боїв ліг на плечі англійців. Їм вдалося провести низку вдалих операцій, що зміцнило бойовий дух військ Антанти. Одна з таких операцій у районі Камбрє (листопад-грудень 1917 р.) стала «тріумфом танків»: 378 танків у взаємодії з піхотою та авіацією прорвали сильно укріплена оборону. Щоправда, закріпити успіх англійці не змогли, але танки остаточно довели свою бойову цінність.

На сході російські війська в червні-липні 1917 р. перейшли у свій останній наступ. Однак це коштувало їм нової поразки і величезних втрат. Німецько-австрійський контрнаступ остаточно витіснив росіян із Галичини. Також німці захопили Ригу.

■ Розгром італійської армії під Капоретто. Жовтень 1917 р.

Анексія — насильницьке приєднання, захоплення, утримання однією державою території або частини території іншої держави.

Контрибуція — плата, що накладається на переможену державу на користь держави-переможниці, а також примусовий збір матеріальних цінностей із населення окупованої місцевості, який здійснюється переможцями.

■ Німецька та австрійська делегації на мирних переговорах у Брест-Литовську

Тим часом катастрофа спіткала італійців під Капоретто. Італійські війська вдалися до панічної втечі: 300 тис. осіб потрапили в полон, а 130 тис. загинули. Тільки термінове перекидання на автотранспорті на Італійський фронт французьких та англійських частин урятувало Італію від поразки.

Для координації дій на Західному фронті представники Англії, Франції, Італії та США в листопаді 1917 р. утворили Вищу військову раду. Верховним головнокомандувачем у березні 1918 р. став французький генерал **Ф. Фош**.

Тим часом Росія після більшовицького перевороту 7 листопада (25 жовтня) 1917 р. стрімко змінювала курс. Захопивши владу, більшовики «Декретом про мир» звернулися до всіх воюючих держав із закликом укласти мир без **анексій і контрибуцій**. 15 грудня з австро-німецьким командуванням було підписано перемир'я. Раніше це зробила Румунія.

Останній рік війни розпочався важливою політичною подією. 8 січня президент США В. Вільсон, виступаючи в Конгресі, оприлюднив «14 пунктів», де висловив своє бачення принципів побудови міждержавних відносин у післявоєнному світі. Поява цього документа мала значний вплив на громадськість воюючих країн і ситуацію на фронтах.

На початку 1918 р. на Західному фронті німецьке командування прагнуло завдати поразки британцям і французам до прибуття у Францію американських військ. Для цього потрібно було якнайшвидше владнати ситуацію на сході.

У Брест-Литовську з грудня 1917 р. відбувалися переговори про мир між Німеччиною і радянською Росією. У них також брала участь делегація Української Народної Республіки (УНР). 9 лютого 1918 р. УНР підписала угоду про мир із державами Четверного союзу й домовилася з Німеччиною та Австро-Угорщиною про збройну допомогу для звільнення від радянських військ. Натомість радянська сторона на категоричну вимогу делегації Четверного союзу підписати договір відповіла відмовою. 18 лютого 1918 р. війська держав Четверного союзу розпочали загальний наступ по всьому Східному фронту від Балтійського до Чорного моря.

■ Німецькі штурмові групи, що відіграли ключову роль у наступі 1918 р.

На території України вони діяли як союзники УНР у боротьбі проти більшовиків. Наступ припинився лише після прийняття Росією продиктованих умов і підписання 3 березня Брестського мирного договору. За ним вона втратила близько 800 тис. км² території, яка раніше належала Російській імперії.

Брестський мир дозволив німецькому командуванню перекинути значну частину військ на Західний фронт. До початку червня німці здійснили три наступальні операції під спільною назвою «битва Кайзера», або операція «Мішель (Міхаль)». Вони домоглися значних тактичних успіхів, перейшли річку Марну й наблизилися до Парижа. 15 липня 1918 р. розпочалася Друга «битва на Марні», широко розрекламована німецькою пропагандою як «битва за мир». Проте й цього разу на Німеччину чекала поразка. 18 липня британці та французи перейшли в контрааступ і відкинули німців. Перемога союзників завдала болючого удару німецькій армії й дозволила їм остаточно перехопити стратегічну ініціативу.

«14 пунктів» В. Вільсона

1) Відкриті мирні договори; 2) свобода судноплавства; 3) усунення економічних бар'єрів; 4) установлення гарантій для забезпечення скорочення озброєнь; 5) справедливе врегулювання колоніальних питань; 6) визволення від німецької окупації території Росії і надання їй безперешкодних можливостей для визначення політичного розвитку, національної політики і вступу до «співтовариства вільних націй»; 7) визволення і відновлення Бельгії; 8) повернення Франції Ельзасу й Лотарингії, звільнення окупованих районів Франції; 9) уточнення кордонів Італії згідно з національними ознаками; 10) надання автономії народам Австро-Угорщини; 11) визволення від німецької окупації Румунії, Сербії та Чорногорії, надання Сербії виходу до моря; 12) самостійне існування турецьких та автономія інонаціональних частин Османської імперії; 13) відновлення Польської держави; 14) утворення Ліги Націй.

- ? 1. Чим цей документ приваблював воюючі держави? 2. Що в цьому документі йшло вразів із тогочасною практикою міжнародних відносин?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Які події вплинули на перебіг війни в 1917—1918 рр.? 2. Обговоріть у групах: революція в Росії прискорила чи вповільнила процес завершення Першої світової війни. 3. Чому Німеччина не змогла зінити хід війни на свою користь? 4. Складіть перелік основних подій війни 1917—1918 рр.

МЕТА

- отримати уявлення про завершення Першої світової війни
- ознайомитися з її основними підсумками

ДАТИ

- 8 серпня 1918 р.** — «чорний день» німецької армії
- 29 вересня 1918 р.** — укладення перемир'я з Болгарією
- 30 жовтня 1918 р.** — укладення перемир'я з Османською імперією
- 3 листопада 1918 р.** — укладення перемир'я з Австро-Угорщиною
- 11 листопада 1918 р.** — укладення Комп'єнського перемир'я з Німеччиною

У роки Першої світової війни народився символ пам'яті про загиблих на війні — червоний мак. Першим його використав військово-польовий хірург канадських експедиційних сил підполковник Джон МакКрей. На знак пам'яті про свого загиблого товариша лейтенанта Алексіса Хелмера він 2 травня 1915 р. написав вірш «У полях Фландрії». Цей вірш швидко здобув популярність. Спочатку його використовували для пропаганди мобілізації, розміщення військових позик тощо. Після війни поширився створений віршем символ — мак. У багатьох країнах він став символом жертв не тільки Першої світової війни, але й усіх загиблих у війнах після 1914 р.

§ 15. Комп'єнське перемир'я. Підсумки Першої світової війни

У той час як німецькі сили були майже виснажені, становище Антанти покращували американські війська, що безперервно прибували на фронт. **8 серпня 1918 р.** союзники неочікувано для німецького командування перейшли в наступ біля міста Ам'ен. Німецькі позиції були розгромлені щільним артилерійським обстрілом і наступною атакою британських танків. За один день було знищено 16 німецьких дивізій. Німецький генерал Е. Людендорф визнав, що «*8 серпня є чорним днем німецької армії в історії світової війни*». У серпні-вересні армії Антанти продовжували безперервний наступ на різних ділянках Західного фронту, витісняючи війська противника із Франції та Бельгії.

Швидко погіршувалася ситуація в державах-союзницях Німеччини. У вересні 1918 р. спалахнуло повстання в болгарській армії. Коли повстанці рушили на столицю країни, уряд **29 вересня** підписав запропоноване Антантою перемир'я. **30 жовтня** про свою капітуляцію заявила Османська імперія.

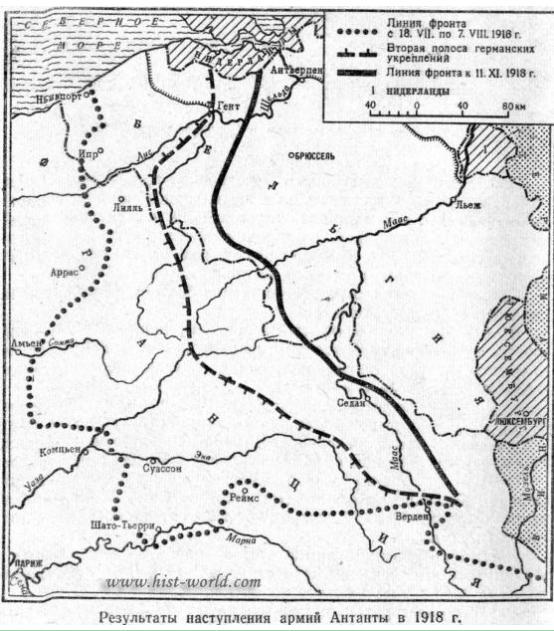
В Австро-Угорщині загострення внутрішніх суперечностей привело до її розпаду як держави. **3 листопада** командування австро-угорської армії підписало перемир'я з Антантою.

Того самого дня в Німеччині спалахнула революція. Країну проголосили республікою. Імператор Вільгельм II утік до Голландії. **11 листопада 1918 р.** німецька делегація підписала умови **Комп'єнського перемир'я**. Перша світова війна, яка тривала 4 роки, 3 місяці й 10 днів, завершилася поразкою Німеччини та її союзників.

Війна привела до серйозних політичних, економічних і територіальних змін у багатьох регіонах світу. Її закінчення вже не могло повернути світ у довоєнний стан.

- Підписання Комп'єнського перемир'я поблизу залізничної станції Ретонд у Комп'єнському лісі у штабному вагоні маршала Ф. Фоша

■ Результати наступу армії Антанти в 1918 р.

Війна змінила співвідношення сил у світі. Припинили існування чотири імперії — Німецька, Російська, Австро-Угорська й Османська. Позиції Великої Британії й Франції послабилися внаслідок зростання впливу США та Японії. Значно змінилися кордони європейських держав: приблизно на 70 % сучасні міждержавні кордони в Європі сформувалися за підсумками Першої світової

Із Комп'єнського перемир'я (11 листопада 1918 р.)

Стаття 1. Припинення воєнних дій на суходолі та в повітрі протягом 6 годин після підписання...

Стаття 2. Негайна евакуація зайнятих країн: Бельгії, Франції, Люксембургу, так само як і Ельзасу-Лотарингії, яка повинна бути здійснена протягом 15 днів...

Стаття 4. Поступка німецькою армією таким військовим матеріалом: 5 тис. гармат, 25 тис. кулеметів, 3 тис. мінометів і 1700 аеропланів...

Стаття 5. Евакуація німецькими арміями місцевостей на лівому березі Рейну. Місцевості на лівому березі Рейну будуть управлятися місцевими власниками, але під контролем окупаційних військ союзників та Сполучених Штатів...

Стаття 12. Усі німецькі війська, які зараз перебувають на територіях, що до війни становили частину Австро-Угорщини, Румунії й Туреччини, мають негайно повернутися до Німеччини. Усі німецькі війська, що тепер перебувають на територіях, із яких складалася до війни Росія, так само мають повернутися в межі Німеччини... тільки-но союзники визнають, що для цього настав момент, уявши до уваги внутрішнє становище цих територій...

Стаття 22. Здача союзникам і США всіх існуючих підводних човнів із їхнім озброєнням і спорядженням...

Стаття 23. Надводні німецькі військові судна... будуть негайно роззброєні, а потім інтерновані...

Стаття 29. Евакуація Німеччиною всіх портів Чорного моря і передача союзникам і США всіх російських військових суден, захоплених на Чорному морі...

- ? 1. Які вимоги до Німеччини висували в угоді? 2. Якою є ваша точка зору щодо доцільноти й справедливості умов Комп'єнського перемир'я? Поясніть свою думку.

■ Підполковник Джон МакКрей

В полях фландрських квітне мак
Поміж хрестів — скорботний знак
По нас; а жайвір серед хмар
Нам шле свій спів — останній дар,
Ледь чутний тут крізь грім атак.
Бо ми, полеглі в цих полях,
Ми, що кохали, нині — прах,
Жили — і прийняли удар
В полях фландрських.
Ідіть у бій, забувши страх,
Нам світоч випав з рук, відтак —
Вам підіймати цей тягар!
Якщо загасне віри жар —
Наш сон розвіється, як мак,
В полях фландрських...

(Переклад Оксани Самари)

■ Інсталяція біля стін Тауера (Лондон), де кожна квітка маку символізує загиблих воїнів Британії

■ Пам'ятник загиблим на війні тваринам із написом: «У них не було вибору»

Перша світова війна зумовила ще один трагічний і сумний прецедент — масове вбивство невинних людей за національною або іншими ознаками. Після Другої світової війни подібні злочини стали визначатися як **геноцид**. У 1915 р. керівництво Османської імперії влаштувало масові погроми вірменів, поклавши на них вину за поразки на фронтах. На кінець 1915 р. з 2,1 млн вірменів у Туреччині залишилося 600 тис. Одними з причин для розпалювання ненависті до вірменів були: релігійна нетерпимість (вірмени — християни, турки — мусульмани), домінування вірменів в економічному житті імперії (у їхніх руках було 80 % внутрішньої та 50 % зовнішньої торгівлі).

■ Колона німецьких полонених. 8 серпня 1918 р.

війни. На території Європи утворилися й здобули незалежність Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців, Австрія, Угорщина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія. Однак порушення етнічного принципу при визначені кордонів нових держав та амбіції їхніх лідерів стали передумовою виникнення конфліктів і суперечок.

Війна значно вплинула на економіку воюючих держав. Вона перевищила всі попередні за руйнуваннями і втратами. Крім значних прямих військових видатків, особливо руйнівними були її наслідки для територій, на яких точились бойові дії. Так, з економічного потенціалу, що існував напередодні війни, Росія за роки війни втратила 60 %, Австро-Угорщина — 41 %, Німеччина — 33 %, Франція — 31 %, Велика Британія — 15 %. Лише Японія та США примножили свої багатства. Водночас війна сприяла прискоренню технічного прогресу, завершенню індустріалізації, появлі нових форм організації та управління виробництвом. Значно посилилося державне регулювання виробництва. Із 73,5 млн мобілізованих до війська державами-учасницями за всю війну загинуло і померло від поранень близько 10 млн осіб, було поранено і покалічено понад 20 млн осіб. Ще близько 10 млн померло від епідемій та голоду. Найбільше людських життів забрала епідемія грипу, яка дісталася назву «іспанка».

Війна призвела до значного погіршення становища населення. Так, у Великій Британії та Німеччині ціни зросли більше ніж удвічі, у Франції — утрічі, в Італії — у чотири рази, при цьому реальна заробітна плата зменшилася на 15—20 %. Населення не всіх країн змогло впоратися з тягарем війни. Як наслідок у Росії, Німеччині, Австро-Угорщині відбувалися революції, у Великій Британії, Франції, США влада здійснювала реформи. В Італії, що опинилася в глибокій кризі, зрештою встановилася фашистська диктатура.

У роки Першої світової війни значно посилилися міграційні процеси. Гостро постали проблеми військовополонених, біженців

Людські втрати держав-учасниць Першої світової війни

Держава	Втрати, млн осіб
Держави Антанти (загалом 5,61)	
Росія	Близько 2
Франція	1,4
Велика Британія	0,743
США	0,2
Італія	0,7
Румунія	0,8
Держави Четвертого союзу (загалом 4,455)	
Німеччина	2,0
Австро-Угорщина	1,8
Туреччина	0,5
Болгарія	0,155